

Демократиялык Институттар жана Адам Укуктары боюнча Бюро

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

КОНСТИТУЦИЯНЫ БЕКИТҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ
БОЮНЧА РЕФЕРЕНДУМДУ ӨТКӨРҮҮ
27-июнь 2010-жыл

Референдум байкоо боюнча ЕККУ/ДИАУБнун чектелген миссиясынын отчету

Варшава
27-июль 2010-жыл

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

Мазмуну

I.	КЫСКАЧА БАЯНДАМА	1
II.	КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЧЫЛЫК СӨЗҮ	3
III.	САЯСИЙ КЫРДААЛ	4
IV.	УКУКТУК НЕГИЗ	5
V.	РЕФЕРЕНДУМДУ ОРГАНИЗАЦИЯЛОО	7
	А. Шайлоолорду жана референдумдарды өткөрүү боюнча борбордук комиссия (БШК)	7
	Б. Төмөнкү комиссиялар	8
VI.	ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО	10
VII.	ЖАРАНДАРДЫ ЖАНА ШАЙЛООЧУЛАРДЫ АГАРТУУ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
VIII.	РЕФЕРЕНДУМ ӨТКӨРҮҮ БОЮНЧА ҮГҮТТӨӨ КАМПАНИЯСЫ	13
IX.	ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАР (ЖМК)	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
	А. Жалпыга маалымдоо каражаттарын кароо	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
	Б. ЖМК боюнча укуктук негиздери	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
	В. ЖМКларга жүргүзүгөн мониторинг	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
X.	АЯЛДАРДЫН КАТЫШУУСУ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
XI.	УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ	17
XII.	АРЫЗДАР ЖАНА АПЕЛЛЯЦИЯЛАР	18
XIII.	ЖЕРГИЛИКТҮҮ ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР	19
XIV.	РЕФЕРЕНДУМ КҮНҮ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
XV.	РЕФЕРЕНДУМ ЖЫЙЫНТЫКТАРЫН ЖАРЫЯЛОО ЖАНА РЕФЕРЕНДУМ КҮНҮНӨН КИЙИНКИ КЫРДААЛ	20
XVI.	РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР	21
	А. Кыска мөөнөттөгү негизги рекомендациялар	22
	Б. Башка рекомендациялар	26
	ТИРКЕМЕ: АКЫРКЫ НАТЫЙЖАЛОО	28
	ЕККУ/ДИАУБ ЖӨНҮНДӨ	30

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

КОНСТИТУЦИЯНЫ БЕКИТҮҮ МАСЕЛЕЛЕРИ БОЮНЧА РЕФЕРЕНДУМДУ ӨТКӨРҮҮ 27-июнь 2010-жыл

ЕККУ/ДИАУБнун Референдумду Байкоо боюнча Чектелген Миссиянын Жыйынтыктоочу Отчету¹

I. КЫСКАЧА БАЯНДАМА

Кыргыз Республикасынын бийлигинен чакыруу алынгандан кийин жана Керектөөлөрдү баалоо миссиясынын сунуштамасынын негизинде 2010-ж. 21-майында ЕККУнун Демократиялык Институттар жана Адам Укуктары боюнча Бюросу 27-июнда өтүүчү конституциялык референдумдун жүрүшүн байкоо максатында референдумду байкоо миссиясын жөнөттү. Коопсуздук маселелерине байланыштуу 18-июнда ЕККУ/ДИАУБ референдумду улантылуучу байкоонун чегинде кыска мөөнөттөгү байкоочуларды жибербөөнү чечти. Миссия, мамлекеттин бүт территориясында жайгаштырылган узак мөөнөттөгү байкоочулардын түзүмүндө Референдумду Байкоо боюнча Чектелген Миссия (РБЧМ) катары процессти байкоону улантты.

Кыргыз Республикасынын бийлиги курч кырдаалга карабастан 27-июнда Конституциялык референдумдун процедураларын тынч өткөрүү үчүн керектүү шарттарды түзүүгө жетишкен. Айрым ачык кемчиликтер болгону менен, шайлоочулардын 72% келгенине карай, алардын мамлекеттин келечегин түзүүгө болгон тайманбастыгын жана каалоосун билдирет. Макул тапкан өнүгүүлөрдү түптөө жана кемчиликтерди жоюу үчүн өтө турган парламенттик шайлоолорго чейин, кечиктирилгиз жана чечкиндүү чаралар талап кылынышы керек. Ошондой эле укук негиздерин жана шайлоолорду өткөрүүнүн тартибин бекитүү максатында узак мөөнөттүү реформаларды жүргүзүү мүмкүнчүлүктөрдү карап чыгууну камсыздандырыш керек. Эффективдүү демократиялык институттарга, укуктук, бардыгына коопсуздукту камсыздоо жана адам укуктарын коргоо ченемдердин негизинде демократияны орнотуу үчүн күчтүү саясий эрк керек.

Конституциялык референдум, 10-июндагы Ош жана Жалал-Абаддагы зомбулук конфликттер болуп жатканда өттү. Натыйжада, референдумдун даярдыктарына бул конфликт жаңы кыйындыктарды түздү. Референдумга даярдык убактылуу токтотулганына карабастан, конфликттүү зоналарда бардык шайлоо участкалары керектүү санда шайлоо материалдары менен камсызданган жана шайлоо күнүнө карата ачканга бардыгы жетишкени жөнүндө шайлоо органдары кабар беришти. Андан тышкары, мамлекет ичинде көчүрүлгөн, күбөлөндүрүүчү документтери жок референдум катышуучулардын шайлоо укуктарын коргоо үчүн тийиштүү коопсуздук шарттарын камсыздоо чаралары көрүлдү. Бирок качкындарга добуш берүү мүмкүндүгү болгон эмес². Өзбек коомчулугунун көрүнүктүү коомдук ишмерлеринин камалуусу менен коштолгон таралган коркунуч жана

¹ Отчет Кыргыз жана Орус тирдеринде окууга болот. Бирок англис тилиндеги түп нускасы бирден-бир расмий документ болуп эсептелет.

² Референдум күнүндө, Өзбекстанда турган качкындардын саны дагы эле белгисиз. Бирок, качкындардын көбү референдум күнүнө Кыргыз Республикасына кайтып келгени жөнүндө эл алдында кабар берилди.

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

коркутуулар кээ бир катышуучулардын шайлоодон баш тартууга алып келгендиги ыктымал. Иш жүзүндө, түштүктө референдумга катышуу башка региондорго салыштырмалуу төмөн болду.

Укуктук негиз референдум өткөрүү үчүн жаңылууга алып келген жана карама-каршы базаны түздү. Кээ бир жерде тажрыйбалык жактан негизделген болсо дагы, мыйзамдарды өзгөртүү, андан дагы акыркы өзгөртүүлөр, референдум комиссиялардын жана башка кызыкдар тараптардын өз убагында кайсы мыйзам колдонулуп жаткандыгы тууралуу маалымдалбай калгандыгына алып келип турду.

Өзгөчө курч кырдаалды жана кыска мөөнөттү эске алганда, Борбордук Шайлоо Комиссиясы (БШК) ачык, коллегиялдуу жана өз убагында процессти администрлештирүүнү ишке ашырып жатты. БШК отурумдары баардык байкоочулар жана ЖМК үчүн ачык өткөнүнө карай, мындай ачыктык төмөнкү деңгээлдеги комиссиялар менен бүтүндөй сакталган. Административтик жана саясий таасирди азайтуу жана тийиштүү түзүмдү камсыздоо жана коомдук ишеничке түрткү болуу үчүн төмөнкү комиссияларды тандоо процесси өзгөртүлгөн. Бирок, референдумду өткөрүү күнүнө чейин БШКга берилген аз сандагы арыздануулар жана аларды карагандыгы даттануучуларга натыйжалуу жана өз убагында укук коргоо каражаттарын берген жок.

Референдумга коюлган маселе суроолордун композициясынан тургандыгы катышуучулардын бир чечим кабыл алышын оорлотту; “макул” деп добуш берүү конституциянын долбоорун жана Конституцияны күчүнө киргизүү Мыйзамынын кабыл алынышын камсыз кылып, 2011-ж. 31-декабрына чейин Роза Отунбаева айымды Президенттикке бекитип, Конституциялык Сотту таркатмак. Мүмкүн шайлоочулар бул маселенин бир пунктун колдогон. Бирок, бир коюлган маселе шайлоочулардын ар бир үч суроо боюнча өзүнчө так оюн билдирүүгө тоскоол болду.

Президент Бакиевди бошотуудан кийин, өлкөгө көрсөтүлгөн жаңы Конституциясы жана Конституцияны өткөрүү боюнча референдум маселелери Кыргыз Республикасынын Убактылуу Өкмөтүнүн кыраакы инициативасы. Ошондой эле, Конституциялык референдумдун кошумча саясий максаты Убактылуу Өкмөттү легитимдөөгө, туруктуулукту чыңдоого жана бүт өлкөнүн жарандары менен байланышты тартипке келтирүүгө умтулган. Бирок, референдум өткөрүү күнүнө жакындаган сайын, кампаниянын маселелери Убактылуу Өкмөтүнүн туруктуусуна жана легитимдүүсүнө багыт алганда, Конституциялык долбоорунун күчтүү жана начар тараптары боюнча дискуссиянын асыл нускасына зыян келтирди.

Үгүттөө кампаниясы токтоолугу менен өзгөчөлөнгөн, көпчүлүк партиялар “макул” деп добуш берүүгө үгүттөгөн. Уюштурулган “макул” жана “каршы” добуш берүүгө үгүттөө байкалган жок. Референдум күнүнө жакын бүт партиялар менен өткөрүлгөн үгүттөөнүн маңызы сунушталган конституциянын маселелерине эмес абалдын туруктуулугу жана Убактылуу Өкмөттүн легитимдүүлүгү тууралуу маселеге байланыштуу болду. Негизинен, саясий партиялардын конституциянын долбооруна “макул” же “каршы” эркин үгүттөөгө мүмкүнчүлүгү болгон. Бирок, коркунуч жана түштүктөгү коопсуздук абалы референдумга чейин акыркы эки жуманын ичинде активдүү агитациялоого тоскоол болуп жатты. Конфликт кээ бир саясий партияларды жана жарандык коомдун активисттерин референдумду кийинкиге калтырууну чакырууга муктаж кылды. Бирок, “каршы” деген позиция бир да жолу ачык айтылган жок.

Салыштырмалуу плюралисттик медиа-чөйрөсү 10-июндан баштап түштүктөгү коопсуздук маселелерге көп көңүл беришине карабастан, референдумду кеңири чагылдырып берди. Мамлекеттик ММК жарандык коомго жана референдум катышуучуларына окутууну уюштуруу боюнча, катышуучулардын

ойлонуп референдумда катышуусун мүмкүн кылуу менен өз милдеттерин аткарды, аны менен референдумга катышууга мүмкүнчүлүк түздү. Бирок жаңылыктарды берүүдө “макул” позициясына колдоо көрсөтүлдү.

Эл аралык колдоо аракети менен, бийлик конституциянын долбоорун талкулоо, кеңири жайылтылышына, калкка шайлоого дем берүү үчүн бардык аракеттерди көрдү. Көп учурда мамлекеттик кызматкерлер шайлоочуларды маалымдоо жана “макул” деп добуш берүү агитациясынын чектерин аралаштырып жатышты.

Өзүнүн туруктуу жашаган жеринен тышкары шайлоо участкасында добуш бериши үчүн Убактылуу Өкмөт декреттерди чыгарды. Ага кошумча, Ош жана Жалал-Абад облустарынын референдум катышуучуларында күбөлөндүрүүчү документтери жок болсо дагы, эгер участкалык референдум комиссиясы менен таанылса добуш бере алат. Бирок, бул чаралар шайлоону жалпыга камсыз кылууга багытталганы менен, кайталап добуш берүүгө каршы катышуучунун бармагын сыя менен белгилөө жалгыз гана кепилдик болгон. Ал референдум максаттары үчүн калыбына келтирилген.

РБЧМге тийиштүү ЕККУ/ДИАУБдун стандарттык методикасына ылайык, миссия, шайлоо өткөрүүнүн тартибин толук масштабдуу жана системдүү байкоосун жүргүзгөн жок. Бирок, өлкө боюнча чектелген көлөмдө шайлоо участкаларга, референдум өткөрүү боюнча территориялык комиссияларга барган жана жергиликтүү байкоочулардын топтору менен байланышты колдогон.

Шайлоо участкалары мамлекет боюнча, анын ичинде түштүктө да өз убагында ачылды жана жакшы даярдалганы көрүнүп турду. Участкаларда процедуралар белгиленген тартипке ылайык өтүп жатты. Байкоо учурунда участкалык кызматташтар профессионалдык деңгээлде процедураларды жүргүзүүсү жана процессти алып жүрүүсү байкалган. Бирок кээ бир байкалуучу участкаларда колго коюлган сыяны текшерүү процесси тийиштүү түрдө болгон жок. Андан тышкары, референдум катышуучунун чечими көп учурда ачык болуп жатты, анткени тийиштүү түрдө бюллетень бүктөлгөн эмес, ал добуш берүү сырын бузушу мүмкүн. Жыйынтыктарды саноо жана референдум өткөрүү боюнча комиссиялар жыйынтыктарды табуляциялоо процесстери оң каралган жок, анткени комиссия мүчөлөрү белгиленген процедураларды билген эмес, же аларды сактаган эмес. БШК кечиктирүүсүз шайлоонун жыйынтыктары боюнча протоколдорду өзүнүн интернет баракчасында жарыялап турду, аны менен добуш берүүнүн жыйынтыктары ачык экендигин билдирип коомдун ишеничин көтөрдү.

Эмки парламенттик шайлоо өткөрүүнүн мөөнөтүнө чейин Кыргыз Республикасынын бийлигинин кароосуна багышталган отчет, бир нече биринчи кезектеги рекомендацияларды камтыйт. Ошондой эле, узак мөөнөттөгү перспективада маселелерди чечүүчү башка рекомендациялар сунушталат. ЕККУ милдеттенмелерине жана башка демократиялык шайлоолорду өткөрүү боюнча эл аралык ченемдерине ылайык, ЕККУ/ДИАУБ келечекте шайлоо процесстерин өнүктүрүү үчүн Кыргыз Республикасынын бийлигине жардам берүүгө даяр.

II. КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЧЫЛЫК СӨЗҮ

Кыргыз Республикасынын бийлигинен чакыруу алынгандан кийин жана Керектөөлөрдү баалоо миссиясынын сунуштамасынын негизинде 2010-жылдын 21-майында ЕККУнун Демократиялык Институттар жана Адам Укуктары боюнча Бюросу 27-июнда өтүүчү конституциялык референдумдун жүрүшүн байкоо максатында референдумду байкоо миссиясын жөнөттү. Коопсуздук маселелерине байланыштуу 18-июнда ЕККУ/ДИАУБ референдумду улантылуучу байкоонун

чегинде кыска мөөнөттөгү байкоочуларды жибербөөнү чечти. Миссия, мамлекеттин бүт территориясында жайгаштырылган узак мөөнөттөгү байкоочулардын түзүмүндө Референдумду Байкоо боюнча Чектелген Миссия (РБЧМ) катары процессти байкоону улантты.

РБЧМ ЕККУ/ДИАУБдун 13 мүчөдөн турган негизги байкоочулар, ошондой эле 14 мүчөдөн турган узак мөөнөттөгү байкоочулар (УМБ) башында өлкөнүн бүт аймактарында жайгаштырылган³. Миссия мүчөлөрү ЕККУнун 19 мамлекет-катышуучуларынан келген. Миссиянын башында Борис Флерц элчиси турат.

ЕККУга берилген милдеттерине жана башка демократиялык шайлоолорду өткөрүү боюнча эл аралык ченемдерине ылайык, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык экендигине референдум өткөрүүсүнө баа берилди. Бул «Жыйынтыктоочу Отчет» Бишкекте 2010-жылдын 28-июнунда өткөн пресс-конференциясындагы «Алынган маалыматтар жана алдын ала корутундулар жөнүндөгү Билдирүүдөн» келип чыгат⁴.

РБЧМ ЕККУ/ДИАУБ Кыргыз Республикасынын бийлигинин референдумга байкоо жүргүзүүгө чакыргандыгына, Шайлоо жана референдум боюнча Борбордук Комиссиянын жана Тышкы Иштер Министрлигинин колдоосуна жана кызматташтыгына ыраазычылыгын билдирет. Ошондой эле, башка мамлекеттик ведомстволорго, саясий партияларга жана жарандык коомдордун уюмдарына миссия ыраазычылыгын билдирет. Акырында, Бишкектеги ЕККУнун борбору, ЕККУнун мамлекет-катышуучуларынын дипломаттык өкүлдөштөрү жана Бишкектеги эл аралык уюмдары берген жардамга жана колдогону үчүн ыраазычылыгын билдирүүнү каалайт.

III. САЯСИЙ КЫРДААЛ

Мурдагы Президент Акаевтин кетүүсүнө алып келген элдин көтөрүлүшү, 2005-жылдын июль айында Президент Бакиевди бийликке алып келген. 2007-жылы декабрь айында мөөнөтүнөн мурда өткөн парламенттик шайлоолордун жыйынтыгы боюнча Жогорку Кеңешке Бакиевдин Ак Жол партиясынын мүчөлөрүнүн көбү кирди. Мырза Бакиев болсо, 2009-жылы кайрадан Кыргыз Республикасынын Президенти болуп шайланды. ЕККУ/ДИАУБдун баасына карата, Жогорку Кеңештин шайлоолору дагы, президенттик шайлоолору дагы ЕККУ милдеттенмелерине ылайык эмес болду⁵. Кыргыз Республикасындагы саясий кырдаал жакынкы жылдары өкмөт менен оппозициялык күчтөр ортосундагы тез-тез кайталанган каршылашуулар менен белгиленди.

2010-жылдын 7-апрелинде күч колдонуу менен коштолгон нааразычылык акциялары Президент Бакиевтин качып кетүүсүнө алып келди. Отунбаева айым башында турган, жаңы түзүлгөн Убактылуу Өкмөт “Демократияга кайра келүү” программасын жарыялаган. Анын максаты демократиялык мамлекетке тынч өтүү болуп саналат. Болгон мыйзамдарды, өзгөчө Конституцияны, карап чыгуу өткөөл мезгилде негизги кадам катары табылган, жана жаңы Конституцияны кабыл алуу референдуму 2010-жылдын 27-июнуна белгиленген.

³ 12 жана 13-июнда УМБ топтору Ош жана Жалал-Абаддан коопсуздук түшүнүктөрү боюнча чыгарылган. Эки УМБ жеке себептерине ылайык миссиядан кетишти.

⁴ http://www.osce.org/documents/odihr/2010/06/44868_en.pdf - электрондук дареги боюнча «Алынган маалыматтар жана алдын ала корутундулар жөнүндөгү Билдирүү» менен таанышууга болот.

⁵ Кыргыз Республикасындагы мурункуда болгон шайлоолорунун ЕККУ/ДИАУБнун отчеттору менен <http://www.osce.org/odihr-elections/14475.html> - электрондук дареги боюнча таанышса болот.

Конституциянын долбоору улуттук жана эл аралык кызыкдар тараптары менен кеңешүүсүнүн жыйынтыгы болуп эсептелет жана орточо-парламенттик башкаруу системага негиз болот. Ошондой эле убактылуу өкмөт 2010-жылдын 10-октябрын Парламенттик шайлоо деп белгиледи жана 2011-жылдын октябрында президенттик шайлоону өткөрүүнү сунуштады. Конституциянын долбоорунда Отунбаева айымдын 2011-жылда экинчи мөөнөткө Президенттик постко талапкерлигин коюуга укугунун жоктугу каралган.

10-июнунан баштап Ошто жана Жалал-Абадда кыргыздар жана өзбектер ортосундагы агрессивдүү кагылышуулар болуп өттү, ал жыйынтыгында көп сандагы курман болгондорго жана калктын көчүүлөрүнө алып келди. Бул өлкөнүн ушул бөлүгүндө референдумга даярдыкка болгон жана коопсуздук абалы боюнча кеңири жайылган тынчсызданууну алып келди. Жогоруда көрсөтүлгөндүн натыйжасында, өзбек коому референдум өткөрүү процессинен чыгарылды. Анын себеби, начар гуманитардык жардам, коопсуздук түшүнүктө эркин жүрүүнү чектөө, ошондой эле, куралдандырылган кагылышууларды уюштуруу жана аларда катышуу боюнча айыптоолор коомго белгилүү өзбек-ишмерлерин камап салуу, же аларды куугунтукка салууну коркконунан качышы. Адамдын укуктарына каршы кылмыштар, негизсиз камоолор, катаал кайрылуулар, кыйноолор жана зордуктоолор, ушундай эле, мурунку президент Бакиевдин акылдаштарынын кагылышууларда катышуусу жөнүндө билдирүүлөр чыккан. Бирок жогоруда белгиленген айыптоолор жана билдирүүлөр боюнча эч кандай тергөөлөр өткөрүлгөн жок, эч кандай жыйынтыктоочу далилдер берилген эмес. Убактылуу Өкмөт тарабынан, түштүктө болгон окуяны тергөө боюнча мамлекеттик комиссия түзүлдү.

Кийинчирээк Ош жана Жалал-Абад областарынын көпчүлүк бөлүгүндө өзгөчө кырдаал киргизилген. Ал референдум күнүнө чейин алып салынган. Бир нече саясий жана жарандык коомдун активисттери референдумду кийинкиге калтырууну жана өткөрбөөнү талап кылышты. Элди ушундай жагдайда добуш берүүсүн суроо орундуу эместигине жана эгер көп көчүп кеткен эл добуш бере албаса жыйынтыктардын легитимдүүлүгү күмөн боло тургандыгын айтышкан. Убактылуу Өкмөт, аларга каршы, пландаштыргандай референдумду өткөрүүнү камсыз кылууга даярдыгын дайыма белгилеп турду.

IV. УКУКТУК НЕГИЗ

27-июндагы конституциялык референдум өткөрүү боюнча укуктук негиз, толук эмес экендиги аныкталды. Ал 2007-жылдын «Кыргыз Республикасынын Конституциясына» жана 2007-жылдын «Референдум жөнүндөгү Мыйзамга», ошондой эле 2007-жылдын «Кыргыз Республикасынын Шайлоо Кодексинин» бир нече жоболоруна жана 2004-жылдын «Шайлоолор жана Референдум боюнча Борбордук Комиссия жөнүндөгү Мыйзамына» негизделет. Бул мыйзамдарга толуктоо болуп Убактылуу Өкмөттүн Декреттери жана БШКнын чечимдери кабыл алынган.

Убактылуу Өкмөттүн токтомдорунун конституциялуулугу шектүү. Колдонулган мыйзамдар тутумуна ылайык декреттер, ченемдик актылары болуп эсептелинет. Бирок, Убактылуу Өкмөт, анын декреттери ченемдик акты катары көрсөтүлөт, ошондуктан мыйзамдуу күчкө ээ деп чечти⁶. № 19 жана 20 Декреттерге ылайык, конституциялык мыйзамдар декреттерге карама-каршы келбесе, анда алар

⁶ Убактылуу Өкмөтүнүн №8 токтому (2010-жылдын 10-апрели). 2009-жылдын «Кыргыз Республикасынын ченемдик-укуктук актыларынын Мыйзамы» декреттерде, ушундай күчтү тааныбайт.

аркылуу референдум өткөрүүлөр жөнгө салынат. Ушул талап иерархиялык ченемде декреттерди конституциялык мыйзамдардан жогору койду. Андан тышкары, 12-апрелде Конституциялык Сот таркатылган – ал жалгыз институт, мыйзамдардын тутумунун актыларын көзөмөлдөө боюнча жалгыз ыйгарым укуктуу орган⁷.

Референдум башталышына чейин мыйзамдардын тутумунун туруктуусуздугу жана референдумду өткөрүү убагында киргизилген өзгөртүүлөр, шайлоо комиссияларды жана референдум катышуучуларды өзүнүн мыйзам укуктарына жана аларга ылайыктуу чектелген укуктарына ишенбөөгө келтирди. 1990-жылдын «Копенгаген ЕККУ документинин» 5.3-пунктуна ылайык, ЕККУнун мамлекет-катышуучуларынан Конституциянын талаптарын аткарууга жана мыйзамга жараша аракет кылууга муктаж. Жогоруда көрсөтүлгөндөн башка, референдумдун башталышына чейин, кыска мөөнөттө мыйзамдардын тутумуна киргизилген өзгөртүүлөр ак ниеттүү тажрыйбанын карама-каршылыгына алып келет⁸. Анткени, анын убагында аткаруусуна шарт бербейт. Акыркы токтомдор жана декреттер милдеттүү түрдө төмөнкү комиссияларга берилген жок. Ошондуктан, алар протоколдордун арасында ылайык келбөөсүнө келтирди. Бул айрыкча шайлоодо катышуучуларды каттоо жөнүндө токтомдоруна тийиштүү.

Убактылуу өкмөттүн декреттери референдумга коюлган эрежелерди жалпысынан сактаган, бирок кээ бир жаңы жоболор түшүнүксүздүккө алып келди жана карама-каршы чечмелөөгө жол берилген. Мисалы, 2007-жылдын «Кыргыз Республикасынын Конституциясында» жана «Референдум жөнүндөгү Мыйзамда», эгер добуш берүү укугуна ээ катышуучулар добуш берүүгө 50 пайыздан кем эмес келсе, референдум өттү деп каралган. Бирок, бул талап № 20 Декретте жок. Бийлик өкүлдөрү тарабынан жасалган бир катар карама-каршы келүүчү билдирүүлөр коомчулуктун бул талаптын кабыл алына тургандагынын түшүнбөгөнүнө алып келди. Андан тышкары, 2007-ж. Конституциясы боюнча өзгөчө кырдаал жарыяланганда референдум өткөрүүгө болбойт. Ал эми, №73 Декрети менен № 20 Декретке, эгер өзгөчө кырдаал киргизилген жерде шайлоо укугуна ээ болгон катышуучулардын саны жалпы шайлоочулардын жарымынан кем болсо референдум өткөрүүгө болот, деген өзгөртүү киргизилди⁹.

Референдумга коюлган маселе ар түрдүү суроолорду камтыйт, бирок катышуучулардын бир жооп берүүсүн талап кылат¹⁰. Бул колдонуудагы мыйзамдарга жана референдумдарды жакшы өткөрүү практикасына карама-каршы, анткени алар коюлган суроо бир болушун талап кылат¹¹. Ошондой эле, бул маселе ар башка иерархиялык деңгээлдерге бир учурда колдонулбашы туура болмок¹². Бир маселе үч башка суроо боюнча катышуучулардын оюун билдирүүсүнө тоскоол болгон. Катышуучулардын бир маселе боюнча оң чечими болсо, экинчи маселе боюнча каршы болушу мүмкүн.

⁷ Убактылуу Өкмөтүнүн №2 декрети (2010-жылдын 12-апрели).

⁸ Шайлоо мыйзамдарын колдонуу тажрыйбаларынын Европалык Советинин Венециандык Комиссиянын Кодекси : [www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD\(2002\)023-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD(2002)023-e.pdf).

⁹ Убактылуу Өкмөтүнүн №73 декрети (2010-жылдын 16-июну).

¹⁰ Референдум убагында шайлоочулардан, Убактылуу Өкмөтү менен сунушталган «Кыргыз Республикасынын Конституциясын жана «Кыргыз Республикасынын Конституциясын колдонууга киргизүү жөнүндө» Мыйзамын өткөрүү боюнча» долбоорлорун чечмелөөнү сурашкан. Акыркы мыйзам, Конституциялык соттордун судьяларын бошотуу жөнүндө Убактылуу Өкмөтүнүн №№2 жана 39 декреттерине жана Отунбаева айымын 2011-жылдын 31-декабрына чейин Кыргыз Республикасынын өткөөл мезгилдеги Президенти катарында бекитүү боюнча ссылгаларды камтыйт. Жаңы Конституция Конституциялык сотту Жогорку соттун палатасына өзгөртүүнү божомолдойт.

¹¹ «Референдум өткөрүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 2-пунктунун 7-статьясына ылайык.

¹² Шайлоо мыйзамдарын колдонуу тажрыйбаларынын Европалык Советинин Венециандык Комиссиянын Кодекси : [www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD\(2007\)008rev-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2007/CDL-AD(2007)008rev-e.asp).

Жаңы Конституция орточо-парламенттик башкаруу системасын өткүзөт. Ага карата, президент белгиленген ыйгарым укуктарын өзүндө калтырат. Жогорку Кеңештин жаңы чакыруусуна чейин Отунбаева айым 2007-жылдын Конституциясына ылайык президенттик ыйгарым укуктарын аткарат. Жогорку Кеңештин чакыруусу өткөндөн кийин президент 2010-жылдын Конституциясына ылайык ыйгарым укуктарын аткарат¹³.

18-жашка чыккан Кыргыз Республикасынын бардык жарандары шайлоого укуктуу. Мыйзам, мөөнөтүнөн мурда добуш берүүгө, чет өлкөдөн добуш берүүгө жана үйдөн добуш берүүгө талаптарын камтыйт. Сот тарабынан иш-аракетке жөндөмсүз деп табылган адамдар шайлоого укуксуз. Өткөн ЕККУ/ДИАУБдун рекомендацияларына жана эркиндигинен ажыратуу жайларында кармалып турган адамдардын кылмыштарына карабастан, азыркы күнгө чейин алар шайлоого укуксуз. Бул мыйзам 1990-жылдын ЕККУнун Копенгагендик документинин 7.3 жана 24-пункттарына каршы келди. Адамды саясий укуктарынан ажыратуу, кылмыш-жазаларына жараша болушу керек, ошондой эле, адам жазаны өтөө үчүн эркинен ажыратуу жайынан чыккандан кийин, анын шайлоо укуктарын калыбына келтириши зарыл¹⁴.

Үгүттөө боюнча эң негизги мыйзамдары бул – «Кыргыз Республикасынын Референдум жөнүндө» Конституциялык Мыйзам жана БШКнын токтомдору¹⁵. Алардын ичинен бири-бирине ылайык эмес талаптары чыккан. Конституциянын Мыйзамына ылайык, референдум өткөрүү боюнча жарыялоодон кийин үгүттөө башталат. Бирок, БШК Эрежелерине ылайык, ал конституциянын долбоорун жарыялаганда гана башталат. Мурунку Конституциялык соттун 2010-жылдын 2-мартындагы токтомуна ылайык, өзгөчө жерлерде гана үгүттөөнү жүргүзүүнүн талаптарын конституциялыксыз деп тааныган¹⁶.

V. РЕФЕРЕНДУМДУ ОРГАНИЗАЦИЯЛОО

A. Шайлоолорду жана референдумдарды өткөрүү боюнча Борбордук Комиссия (БШК)

БШК башында турган төрт деңгээлдүү организациясы референдумду организациялоону жүргүзгөн. Убактылуу өкмөт мурунку БШКны таркатып, референдумду, парламенттик жана президенттик шайлоолорду уюштуруу үчүн жаңы 15 мүчөдөн турган комиссияны шайлаган¹⁷. Эки отставкадан кийин, БШК өзүнө алты жарандык коомдун жана жети саясий партиялардын өкүлдөрүн киргизген¹⁸. БШКнын төрагасы Убактылуу Өкмөтү менен дайындалган жана

¹³ Убактылуу Өкмөтүнүн №39 декретинин 5-пункту (2010-жылдын 19-майы).

¹⁴ Мисалы (көрүү үчүн): Бириккен Улуттар Уюмунун адамдардын укуктары боюнча Комитетинин №25 Жалпы эскертүүлөрү жана Шайлоо мыйзамдарын колдонуу тажрыйбаларынын Европалык Советинин Венециандык Комиссиянын Кодекси. Ошондой эле көрүү үчүн: Бириккен Королдугуна каршы болгон Хирст, №74025/01 (2005-жылдын 6-октябры), www.echr.coe.int интернет-баракчасында көрсөтүлгөн.

¹⁵ Кыргыз Республикасынын Референдумуна даярдануу жана өткөрүү убактысындагы үгүттөөнү жүргүзүү жөнүндө БШКнын токтому (2010-жылдын 17-майы).

¹⁶ «Жарандардын тынч, куралсыз чогулуу, митингдерди жана демонстрацияларды эркин өткөрүү укугу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 3-статьясын карагыла.

¹⁷ Убактылуу Өкмөтүнүн №19 декрети (2010-жылдын 21-апрели) жана №22 токтому (2010-жылдын 30-апрели).

¹⁸ Бир саясий партиянын өкүлүн жана бир жарандык коомунун өкүлүн кызматынан бошотуу Убактылуу Өкмөтүнүн №492 жана №493 (2010-жылдын 23-июну) токтомдору менен бекитилген.

жарандар коомунун өкүлү болуп саналат. Андан тышкары алты орун эл аралык эксперттерге берилген, анын ичинен, бир орун гана ээленген.

БШКсы өзгөчө оор жагдайды жана кыскартылган убакыт графигин эске алуу менен референдумду жүргүзүү процессин ачык, коллегиялдуу жана өз убагында алып барды¹⁹. БШК отурумдары бардык байкоочуларга жана ММК үчүн ачык болду, ал эми чечимдери сайтка чыгып турду²⁰. Бирок айрым маселелер алдын ала жарыялануусуз талкууланды²¹. Мындай ачыктык төмөнкү деңгээлдеги комиссияларда дагы сакталды. БШК процедураларды аныктоо²² жана аларды убактылуу өкмөт чыгарган декреттерге ылайык келтирүү аракеттерин жасады. Кээ бир декреттер жана БШКнын токтомдору кеч чыгарылгандыктан өз убагында төмөнкү деңгээлдеги комиссияларга же шайлоочуларга жеткен эмес²³. Бул референдум өткөрүү күнүндө төмөнкү комиссиялары менен жүргүзүлгөн айрым шайлоо процедураларына таасирин тийгизген²⁴.

Б. Төмөнкү комиссиялар

БШКдан төмөн 7 областтык, Бишкек жана Ош шаардык Шайлоо Комиссиялары (ОШК), 56 Территориалдык (райондук жана шаардык) референдум комиссиялары (ТРК) жана 2,319 Участкалык Референдум Комиссиясы (УРК) бар. Чет мамлекетте 22 өлкөдө, 38 Участкалык Референдум Комиссияларын уюштурган.

ОШКны 2009-жылдын президенттик шайлоолору өткөндөн кийин гана бекиткенине карабастан²⁵, Убактылуу Өкмөт парламенттик шайлоолордун башталышына чейин аларды таркатуу боюнча чечимин кабыл алды²⁶. Бирок БШК, ОШКны референдум башталышына чейин алмаштырууну жүзүнө ашырган эмес.

Администрациялык жана саясий таасирди азайтуу, ошондой эле тийиштүү түзүм менен камсыз кылуу үчүн төмөнкү комиссиялардын мүчөлөрүн тандоо процесси өзгөртүлгөн. Бул аракет улуттук байкоочулар менен жактырылган жана коомдук ишеничке жетүүгө жардам берди. БШК тандоонун процессин өзгөрттү, мүчөлөрдүн жарымынан көп эмес саясий партиялардын сунушу менен, ал эми экинчи бөлүгү шайлоочулардын топторунун өкүлдөрүнөн

¹⁹ Даярдоо убактысын 3-айдан 2-айга чейин кыскартуу («Референдум өткөрүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 14-статьянын 2-пунктуна ылайык) Убактылуу Өкмөтүнүн №20 (2010-жылдын 21-апрели) декрети жана №22 (2010-жылдын 30-апрели) токтому менен бекитилген.

²⁰ БШКнын референдумду уюштуруу жана өткөрүү боюнча чечимдери, ЖМКларда жарыяланышынын керектиги, Кыргыз Республикасынын референдумун өткөрүүнүн Убактылуу тартиптеринин 13-статьясында көрсөтүлгөн (2010-жылдын 21-апрелиндеги Убактылуу Өкмөтүнүн №20 декрети менен бекитилген).

²¹ Кошумча БШКнын №118, 120, 121 (2010-жылдын 25 жана 26-июндарда) чечимдери.

²² Ошондой эле, натыйжаларды эсептөө жана табуляциялоо, документтерди коргоо, байкоочуларга жана ЖМКга мүмкүнчүлүктөр, өзгөчө кырдаалдын мүмкүн болушуна УРКга болгон инструкциялары.

²³ Шайлоочулардын тизмеси 8-июнда УРКга жеткирилди, бирок, жок болгон жарандарын тизмеден чыгаруу боюнча маселелери 14, 21 жана 23-июнда гана БШКнын токтомдору менен бекитилген. Убактылуу Өкмөтүнүн №63 (2010-жылдын 10-июну), №73 (2010-жылдын 17-июну), №80 (2010-жылдын 23-июну) декреттерин караңыз.

²⁴ Мисалы, Бишкекте комиссиянын №1004, 1005, 1006 жана 1315 натыйжалары БШК менен жокко салынган, анткени, шайлоо учурунда көчмө урналарды пайдалануу боюнча, УРК БШКнын №120 (2010-жылдын 26-июну) чечимин толук аткарган эмес.

²⁵ «Референдум өткөрүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 16-статьянын 2-пунктуна жана 4-пунктуна ылайык, ОШКлар – бул, 5-жылга дайындылган, дайыма иштөөчү органдары, ТРК жана УРК болсо, референдум убактына эле дайындалуучу органдар.

²⁶ Убактылуу Өкмөтүнүн №19 (2010-жылдын 21-апрели) декрети.

дайындалат²⁷. Бул кадам жарандар коому менен жактырылган жана коомдун референдум өткөрүү боюнча комиссияга ишенимди бекемдеди. Бул, шайлоо комиссияларда мурда иштебеген адамдарды ТРК жана УРК курамына кирүүсүнө келтирди. Саясий партиялардын арасында чыгарып берген квоталарды бөлүштүрүү жеребьевка аркылуу жүргүзүлдү. Бирок, шайлоо тобунун өкүлдөрүнө белгилүү критерийлер аныкталган эмес. Бул, шайлоо процессинде кыянаттык кылганга мүмкүнчүлүк берген.

Мыйзамдын талаптарына карабастан, БШК ОШКны четке чыгарып, ТРК мүчөлөрүн дайындады²⁸. Бул чара комиссияларды артыкча эркиндүү кылат деп БШК билдирди. Саясий партиялардан керектүү кандидаттардын саны УРКга келип түшпөгөнүнө карабастан ТРКнын жана УРКнын мүчөлөрү негизинен белгиленген мөөнөттө дайындалган²⁹.

БШКнын аракетинин жалпы ачыктыгын төмөнкү комиссиялар да үйрөндү³⁰. Бирок, УРКнын курамын дайындоо, бир нече денгээлдерде маселелерди келтирди. УРКнын курамында 5-9-мүчөлөр болуш керек эле³¹. Ошого карабастан, БШК УРКнын курамына 7-13-мүчөлөрүн дайындоого буйрук берди³². Андан бетер, территориалдык комиссияларына, мыйзамдардын талаптарына ылайык шайлоо мүчөлөрүн методдук тандоосу боюнча так буйрук берген эмес³³.

БШК менен Шайлоо Системалардын Эл аралык Фондусу (ШСЭФ) ТРК жана УРКнын мүчөлөрүнө даярдыкты өткөрдү. Үйрөнүү интерактивдик методу менен өткөрүлдү. Бирок, ал ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМ тарабынан оң бааланган, эгер убакыт көбүрөөк бөлүнгөн учурда көбүрөөк ийгиликке жетмек³⁴. ТРКлардын тажрыйбасыздыгы жергиликтүү бийлик органдары аларга айрым учурларда жардам бергендигин билдирет, бул комиссиянын көз карандысыздыгына шек келтирилишин көргөздү³⁵. Башка фактор, комиссиянын көз карандысыздыгына таасирин тийгизүү мүмкүнчүлүгү бул, алардын бардык өлкө боюнча райондук, областтык жана шаардык администрациялардын имараттарында жайгашуусу болгон.

Өлкөнүн түштүгүндө куралдандырылган кагылышуулар референдумду өткөрүүгө кыйынчылыктарды туудурду. Ош жана Жала-Абаддагы УРКнын көп мүчөлөрү катышуудан баш тартышкан же табылган эмес. БШКсы ыкылаптар өткөн региондордун абалына баа берип, комиссиянын жаңы мүчөлөрүсү катары өзүлөрүнүн кандидаттарын көрсөтүүсүн саясий партияларга жана шайлоочуларга кайрылды. Натыйжада, кошумча дагы 87 жаңы комиссия мүчөлөрү чакырылган, бардык шайлоо участкалары референдум күнү толугу менен ачылды жана шайлоо

²⁷ Шайлоо комиссияларын түзүү тартиби жөнүндө БШКнын Жобосу (2009-жылдын 24-мартындагы №27), шайлоочулардын тобу, бештен кем эмес шайлоочулардан турганын аныктайт жана өздөрүнүн аты-жөнүн, жыйналыштын протоколун ылайык комиссияга бериши керек.

²⁸ «Кыргыз Республикасынын референдуму жөнүндө» Мыйзамынын 16-статьянын 3-пунктунда ОШКларга ылайыктуу ТШКлар дайындалат деп айтылган.

²⁹ Бул, Чүй облусунан башка, бардык аймактарда белгиленген.

³⁰ Бирок, ЕККУ/ДИАУБнун РБЧМнын байкоочуларына Бишкекте Свердловтогу ТРКда кечки саатта болуп жаткан натыйжалардын эсептөөсүнүн процессине байкоону жүргүзүү үчүн тоскоолдукту кылышты.

³¹ «Кыргыз Республикасынын референдуму жөнүндө» Мыйзамынын 16-статьянын 4-пункту.

³² Шайлоо комиссияларын түзүү тартиби жөнүндө БШКнын Жобосу (2009-жылдын 24-мартындагы №27 токтому менен бекитилген)

³³ Комиссиянын мүчөсү бир уюмдун бир эле өкүлү боло алат; комиссия мүчөлөрүнүн 1/3 мамлекеттик кызматкерлеринен боло алат; жеке административдик органдарынын өкүлдөрү комиссиянын мүчөлөрү боло алышпайт.

³⁴ ТШКнын кызматкерлерин даярдоо курстары 1-күндө өткөн. УРКлардыкы болсо, жарым күнгө кыскартылган болчу.

³⁵ Бул, Чүй облусунда жана Балыкчы шаарында белгиленди.

участкалары керектүү санда шайлоо материалдары менен камсызданган³⁶. Ал эми, Ош шаарында биринчи даярдоо сабагы өткөндөн кийин алты комиссия кызматчыларынын уурдалышы референдумга тартылган элдин арасында коркунучту күчөтүп, андан нары окутуу токтотулган.

Мамлекет ичиндеги, ошондой эле Ош жана Жалал-Абаддын жарандарын, көчүрүлгөндөрүнө көп учурда аты-жөнүн тактабай туруп шайлоо укутарын берүү үчүн чаралар көрүлдү. Бирок, Өзбекстанда калган качкындарга добуш берүү мүмкүндүгү берилген жок³⁷. Кээ бир шайлоо участкалары өз документтерин жоготкон же зомбулук актыларына байланыштуу көчүп кетишкен референдум катышуучуларынын шайлоо укуктарын камсыз кылууга багытталган акыркы чечимдер тууралуу маалыматты билбегендигин улуттук байкоочулар билдиришти³⁸.

VI. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО

Өткөн шайлоолордун убагында, катышуучулардын тизмесин (КТ) түзүү сапаты жана тактыгы көтөрүлүүчү тынчсыздыкты чыгарды. Ошондуктан, референдум өтүү мезгилинде ар кандай методдор пайдалануу аркылуу алардын тактуулугун жана жалпы шайлоо укуктарынын кепилдиктерине камсыз кылынган. Бирок, алардын бир нече чаралары шайлоочулардын келүүсүнө шарттарды түзүүгө аракет жасоого, кээ бир шайлоочулардын добуш берүү укугунан ажыратуу үчүн, же болбосо көптөгөн кайталануучу добуш берүүлөрдөн алдын ала сактап калуусун начарлатуу боюнча чараларга жергиликтүү эксперттик тобу тынчсыздандыруусун белгиледи³⁹.

Жашаган жердеги (прописка – бул жашаган жери жөнүндөгү паспорттук белгиси) жарандык абалдын актыларынын жазууларынын (ЖААЖ) негизинде катышуучулардын тизмеси түзүлөт жана үч айда бир жолу маалыматтар менен толукталат. Алардын ичинен: туулгандар, өлгөндөр жана никелер жөнүндө, ошондой эле жергиликтүү ЖААЖнын жарандардын жашаган жерлерин алмаштыруу боюнча маалыматтары менен толукталат. Катышуучулардын тизмеси «Шайлоо» МАС системасы аркылуу түзүлөт. Бул автоматтык жалпы улуттук системасы, шайлоо натыйжаларын көрсөтүүдө пайдаланылат.

Улуттук паспортторун жаңыртуу процесси оор болуп эсептелинет жана ага бир нече ар түрдүү документтери керек⁴⁰. Андан тышкары, паспорттук белгилер жөнүндө маалыматтар компьютерлештирилген эместиги, процессти катуу басандатат. Жарандар жашаган жерлеринин алмашуусуна карата жаңы

³⁶ БШКнын маалыматтары боюнча, Ош шаарынын участкалык комиссияларда 864 адам иштеген.

³⁷ Референдум күнүндө, Өзбекстанда турган качкындардын саны дагы эле белгисиз. Бирок, качкындардын көбү референдум күнүнө Кыргыз Республикасына кайтып келгени жөнүндө эл алдында кабар берилди.

³⁸ ДЖКК байкоосу боюнча, Ошто УРК кээ бир адамдарды күбөлүндүрүүчү документсиз шайлоо участкасына киргизген жок, анткени, бардык шайлоочуларга бюллетендер жетишпей калса болмок.

³⁹ ШСЭАФ колдоосу менен жана кыргызстардын шайлоо эксперттерин өзүнө киргизген «Эксперттик тобу», 2010-жылдын 1-июнунда өкмөткө ачык катты жиберди. Ал катта, шайлоочулардын тизмесинин сапатын жогорулатуу боюнча чараларды кабыл алуу, референдум өткөрүлгөндөн кийин гана шайлоочулардын тизмесиндеги (ШТ) жана кошумча шайлоочулардын тизмесиндеги (КШТ) катышуучулары боюнча туура жана толук маалыматтарын алуу - жөнүндө жазылган.

⁴⁰ Туулгандыгы боюнча күбөлүк, жашаган жери боюнча күбөлүк, мурунку паспорттун көчүрмөсү же болбосо аны жоготуу шарттары боюнча кат, нике жөнүндөгү күбөлүк (ал болсо), адамдын күбөлөндүрүүчү, расмий документи, мисалы, айдоочунун күбөлүгү (жогоруда көрсөтүлгөн документтери жок болсо). Ушул документтеринин бири жок болсо, анда суроо почта аркылуу ылайык ведомствого жиберилет.

маалыматтарын белгилөөгө демилгени беришпейт. Кыргыз Республикасындагы бийик деңгээлдеги ички жана тышкы миграцияларга байланыштуу⁴¹ жашаган жерлердин (пропискарлардын) жана катышуучулардын тизмесинде маалыматтардын так эместигине келтирди.

«Кыргыз Республикасынын референдуму жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Конституциялык мыйзамынын талаптарына ылайык, жашаган жеринен тышкары турган адам «сырттан добуш берүүгө маалымкатты» пайдаланып, башка шайлоо участкасында добушун бере алат⁴². Бул документ тууралуу, биринчи катышуучулардын тизмесинен шайлоочуну чыгаруу керек, андан кийин башка тизмеге шайлоочунун аты-жөнү киргизилет. Ушул чара көптөгөн кайталануучу добуш берүүлөрдөн коргоо болуп саналат. Убактылуу Өкмөт референдум күнүндө катышуучу туруктуу жашаган жеринде болбогон учурда ажыратуучу күбөлүгүнүн керектигин алып салган. Бул мамлекеттин ичинде, катышуучуга каалаган шайлоо участкасында добуш берүүгө мүмкүндүктү түздү⁴³. Ошол эле учурда, кайталануучу добуш берүүлөрдөн коргоого байланыштуу, катышуучунун бармагын көрүнбөгөн сыя менен белгилөө тажрыйбасы калыбына келтирилген⁴⁴. Бул даңк тажрыйбасы мүмкүн жетишсиз. Анткени, сыя менен белгилөө жана аны текшерүү туура болушу керек.

Короолоп текшерүүнүн натыйжасында Убактылуу өкмөт жана БШК бир нече жолу жергиликтүү деңгээлде катышуучулардын тизмесин тактоого аракет кылды⁴⁵. Туугандарынын жана кошуналарынын жазуу түрүндөгү күбөлөндүрүүлөрүнө таянып айкын адамдын белгилүү территорияда жок экендигине байланыштуу тизмеден чыгарылып салынышы мүмкүн болгон. Жалпы шайлоочулардын санынан катталган шайлоочулардын акыркы саны катышуучулардын тизмесинен жарандарды чыгарып салуу «жок болгон» белгиси менен жана жарандардын киргизилгендери кошумча тизме менен добуш бергендер, катталган шайлоочулардын акыркы саны шайлоо бүткөндөн кийин эсептелинген.

РБЧМ ЕККУ/ДИАУБдун байкоосу боюнча, бул текшерүүлөр иреттүүсүздүк менен өткөрүлгөн. Кээ бир облустарда жана шаарларда кылдат менен текшерүүлөр өткөрүлгөн, формалар туура толтурулуп, референдум күнүнө чейин маалымат УРКга берилген. Башка жерлерде болсо, текшерүүлөр дайыма өткөрүлбөй, формалар толтурулган эмес, жарандарды үч жолу үйүндө жолуктурбай калган кезде, аларды тизмеден чыгарып салган⁴⁶. Кээ бир коомдук өкүлдөр адилеттик менен таасирин тийгизген эмес, ошондой эле бул процессте начар көзөмөл ашырылган деп, РБЧМ ЕККУ/ДИАУБ менен маектешкендер тынчсыздандыруусун билдиришкен⁴⁷.

⁴¹ Калкты каттоо боюнча Департаментинин расмий маалыматы боюнча, 2010-жылдын январь-июнь айларында 15943 эмигрант белгиленди, 79510 туруктуу ички көчүүлөр жана 79732 убактылуу көчүп кеткендер. Ошондой эле, 2572 катталгандар формалдуу эмес калктуу конуштарга көчүп кеткен. Ошого карата, референдумдун башталышына чейин калктын 3.2-проценти расмий түрүндө жашаган жерлерин 6-айдын ичинде алмаштырышты.

⁴² Шайлоочулар алгачкы жашаган жерине келе алат жана сырттан добуш берүү маалымкатты алуу үчүн өтүнүч менен кайрылса болот. Бул референдум күнүндө каалаган шайлоо участкасынын кошумча шайлоочулардын тизмесине аларды киргизүүсүнө жана мурунку жашаган жеринин каттосунан алып чыгаруусуна мүмкүнчүлүктү берет. Бирок, шайлоочунун алгачкы жашаган жерине кайра каттоосу мигранттарга сырттан добуш берүү маалымкаттын алуусуна тоскоолдук болуп калышы мүмкүн.

⁴³ Убактылуу Өкмөтүнүн №63 (2010-жылдын 10-июну) декрети.

⁴⁴ «Кыргыз Республикасынын референдуму жөнүндө» Мыйзамынын 38-статьянын 4-пункту.

⁴⁵ Убактылуу Өкмөтүнүн №53 (2010-жылдын 27-майы) декрети.

⁴⁶ Нарын, Талас жана Чүй облустарында байкоолорго ылайык.

⁴⁷ Ушундай пикирдин айтылганы, мисалы, ШСЭАФнун каражаттары аркылуу, отчеттордо көрсөтүлгөн, жергиликтүү байкоочулардан белгиленген. Бул пикир-ой отчету жазуу учурунда шайлоочуларды каттоо боюнча коомго көрсөтүлгөн эмес.

Өзүнүн шайлоо участкасында катышуучулардын тизмеси менен таанышып, жарандар өзү жөнүндө маалыматтарды текшере алат. БШКнын талаптарына ылайык, катышуучулардын тизмеси жарыяланууга тийиш, ал жарандар тарабынан текшерилиш керек, бирок алар анда-санда эле жарыяланган, анткени УРКлар тизменин бир эле көчүрмөсүн алышкан, ал жерде шайлоочулар жөнүндө жеке маалымат берилген. Анын ордуна тизмелер суроо боюнча таныштыруу үчүн эле берилген.

Чет өлкөлөрдөгү шайлоочуларды эсептөө үчүн, Тышкы иштер министрлиги 22 өлкөнүн өкүлчүлүктөрүндө катталган жарандардын тизмесин түзгөн. Бирок бул өкүлчүлүктөрдө жарандарды каттоо боюнча чакыруу кампаниясы кенири өткөрүлгөн эмес, ошондуктан референдум күнүнө 31 603 адам катталган.

Такталгандан кийин, референдум күнүндө шайлоочулардын саны катышуучулардын тизмесинде өлкө боюнча 2 726 481⁴⁸ден 2 480 498ге чейин кыскарды, же болбосо 9 процентке. Салыштырмалуу, кошумча тизмесине киргизилген жарандардын саны референдум күнүнө алгачкы санынан 180 273, же болбосо 6,6 процентин түздү. Ошондуктан, жалпы шайлоочулардын саны тактоодон жана кошумчалагандан кийин 2 660 771ди⁴⁹ түздү.

VII. ЖАРАНДАРДЫ ЖАНА ШАЙЛООЧУЛАРДЫ АГАРТУУ

Бийлик жана бир нече эл аралык, өкмөттүк эмес уюмдар шайлоочуларды конституциянын долбоорунун мазмуну жөнүндө маалымат берүү максатында бир кыйла аркеттерди жүргүздү жана аларды шайлоого катышуусуна чакырган. Жергиликтүү административдик органдардын колдоосу менен БШК «Добуш бер!» кампаниясын кенири өткөрдү, анын чектөөсүндө транспаранттар, үгүттөө калкандары жана теле-, радио чыгаруулары даярдалган.

БШК конституциянын долбоорунун бир жарым миллион көчүрмөсүн басып чыгарды, алар жергиликтүү мамлекеттик органдардын жана УРКнын мүчөлөрү аркылуу таратылган. Жарандык коомдун уюмдарына дагы 330 миң көчүрмө жана 620 000 буклет менен брошюралар Европалык союздун/БУУнун Өнүктүрүү программасы (БУУ ӨП) басып чыгарган. Жарандык коомдун топторунун жетекчилигинде өлкөнүн бардык аймактарында коомчулукка «тегерек столдор» жана жолугушуулар уюштурулган; кээде Конституциялык кеңештин мүчөлөрүнүн катышуусу менен⁵⁰. Коопсуздук маселелерине байланыштуу мындай жолугушуулар түштүктө өткөрүүнү токтотууга туура келди.

ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМнын байкоосу боюнча жарандарды агартуу чаралар жалпысынан конституциянын долбоорун колдоого үгүттөлүп, нейтралдык талкууларга мүмкүндүк берген жок⁵¹. Жарандарды жана шайлоочуларды агартуу боюнча чараларда катышкан кээ бир уюмдардын миссия менен маектешүүчүлөрү ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМнын кызматкерлерине, бул жолугушууларды алып баруучуларды дагы, конституция боюнча маселелерге позитивдүү түрдө жооп берүүгө үйрөткөнүн билдиришти. Байкоолор боюнча, жергиликтүү

⁴⁸ Шайлоочулардын тизмеси басып чыгарылган жана референдум өткөрүү боюнча участкалык комиссияларга жиберилген учурдагы, БШКнын 7-июнундагы маалыматтары боюнча.

⁴⁹ Бул санга, чет өлкөлөрдө жайгашкан шайлоочулар кирбейт. Тиркемени көрүнүз.

⁵⁰ 75-мүчөдөн турган Конституциялык кеңеш, Убактылуу Өкмөтү менен түзүлгөн жана конституциянын долбоорун иштеп чыгууга ыйгарым укуктары берилген.

⁵¹ Караколдогу, Наарындагы жана Баткендеги байкоолор боюнча.

административдик органдар мектеп мугалимдерин жана башка мамлекеттик кызматкерлерин «макул» деп үгүттөөгө чакырган⁵².

Референдумдун катышуучуларына өзгөчө чаралар жөнүндө кабар берилген эмес. Алар түштүктө көчүрүлгөн шайлоочуларга каралган шарттар - сырттан добуш берүү жөнүндө маалымкатсыз шайлоого катышуу, күбөлөндүрүүчү документсиз, жана көчмө урна аркылуу добуш берүүгө мүмкүнчүлүк түзүү. Күбөлөндүрүүчү документтерине киргизилген өзгөртүүлөр боюнча жана сырттан добуш берүү жөнүндө маалымкатсыз, жакынкы шайлоо участкасында добуш берүүгө жарандар укуктуу деп Убактылуу Өкмөт ЖМКда жарыялаган. Бирок бул жарыялар кээде башка аймактарда жарандарды жана УРКнын мүчөлөрүн чаташтырып, кандайдыр бир учурларда алардын аймагында кандай талаптар коюлгандыгына ишенбегендикти туудурган⁵³.

VIII. РЕФЕРЕНДУМ ӨТКӨРҮҮ БОЮНЧА ҮГҮТТӨӨ КАМПАНИЯСЫ

Референдум маселеси боюнча үгүтөө кампаниясы токтоо болуп жатты; уюштурулган кеңири кампаниясы толук өлчөмдө өткөрүлгөн жок. Саясий партиялар, алардын көңүлү референдумга караганда жакында өтө турган парламенттик шайлоого багытталгандыгын айтышты.

“Макул” позициясын колдоо менен убактылуу өкмөттүн негизин түзүп турган үч партия чыкты: Кыргызстан Социал-демократиялык партиясы (КСДП), Алмазбек Атамбаевдин жетекчилигинде, «Ата Мекен» («Родина»), Өмүрбек Текебаевдин жетекчилигинде жана «Ак Шумкар» («Белый сокол»), Темир Сариевдин жетекчилигинде⁵⁴. Убактылуу Өкмөттүн башка партиялары да, «Ар Намыс» («Достоинство»), «Эркиндик» («Свобода»), «Улуу Биримдик» («Великое Единство») жана Кыргызстандын жашылдар партиясы референдумда «макул» деп добуш берүүгө үгүттөшкөн. Ушул эле убакта бул партиялар бекем эмес биримдикти түзүп, макулдашылган кампаниясы жаралган жок. “Макул” топторуна бирикмелер негизги билдирүүлөргө түрткү болду, алар өлкөдөгү абалды туруктуулугунун керектигине жана убактылуу өкмөткө мыйзамдуулукту камсыз кылууга тиешелүү.

Референдум маселеси боюнча агитациялык кампаниянын жүрүшүндө “каршы” көз карашы эч бир ачык билдирилген эмес. Бирок бир нече партиялар, алардын ичинде «Бүтүн Кыргызстан» («Единый Кыргызстан»), «Ата Журт» («Родина») жана «Эл Арманы» («Достоинство Народа») референдумга каршы чыгып жана аны токтотууга чакырышты. Алар конституциянын долбоорунда президенттин ыйгарым укуктарын кыскартууга каршы чыгып жана бир нече суроону референдумда бир маселе болуп коюлушуна сын пикир айтышты.

Түштүктө туталанган зордуктардан кийин, кээ бир партиялар, башында референдумду макул тапкандар, өз көз карашын өзгөртүп референдумду кийинки мөөнөткө калтырууга, же болбосо өкмөттүн мыйзамдуулугун башка ыкмалар менен камсыз кылууга чакырган. Бул, Кыргызстандын коммунистер партиясы (ККП), «Акыйкат» («Справедливость») жана «Замандаш» («Современность») партиялары кирет.

⁵² Беловодский, Московский райондордогу жана Чүйд, Ыссык-Көл облустарындагы байкоолор боюнча.

⁵³ Бишкек шаарындагы жана Ыссык-Көл облусундагы байкоолор боюнча.

⁵⁴ КСДП, «Ак Шумкар» жана «Ата Мекен» партияларынын башчылары, Убактылуу Өкмөттүн жетекчисинин орун басарлары болушкан. Убактылуу Өкмөттүн жетекчисинин төртүнчү орун басары, Азимбек Бекназаров, эч кандай партияга таандык эмес болгон.

Кыргыз Республикасында бир жүз элүү саясий партиясы катталган⁵⁵, алардын көбүнчөсү белгилүү бир инсандардын тегерегинде түзүлгөн, бекем жалпы платформасы жана жалпы улуттук партиялык түзүлүшүндө эмес. Референдумдун астында өткөрүлүүчү кампаниясы жалпысынан маалымат каражаттарында жарык көрүп, социалдык жана үй-бүлөлүк тармактарды пайдаланып жана коомдук топтор менен жолугушууларды камтыган⁵⁶. Көбүнчөсүндө мамлекеттин өкүлдөрү коомчулукту референдум жөнүндө малымдоого жана активдүү «макул» деген добуш берүүгө үгүттөп, чекти ашып өтүштү⁵⁷. Үгүттөө улуттук туруктуулуктун тегерегинде өткөрүлгөн, конституциянын долбоорунун күчтүү жана күчсүз жактары жөнүндө талаштарга залал келтирген. Бийликтин билдирүүлөрүндө да, үгүттүк чакырымдарда да «каршы» добушу эмнеге алып келиши мүмкүн экендиги айтылган жок.

Жалпысынан, саясий партиялар үгүттөө иштерин эркин өткөрүштү. Алардын аракеттеринде эч кандай тоскоолдуктар болгондугу маалымдалган эмес. Бирок, Ош жана Жалал-Абад областарындагы коркунучтар жана жаралган коопсуздук кырдал, референдумдун астында акыркы эки жумада үгүттөө мүмкүнчүлүктөрүн чектеген. Бул убакта референдум менен байланышкан окуялар калктын коркунучу менен кысымга алынган, анын тегерегинде коомдук талкуулоолор жүргүзүлгөн.

IX. ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАР

A. ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫН КАРОО

Кыргыз Республикасында жалпыга маалымдоо каражаттарынын чөйрөөсү кең. Жалпы маалымдоо каражаттарында көп пикирдүүлүк атмосферасы көз алдында жана бир топ ойлордун чөйрөөсү чагылыштырылат. Калктын калын катмарына үн алгы менен сын алгы негизги маалымат булагы болуп эсептелет, басма ЖМКнын таасири чектелген, анткени айыл жергесинде жайылтуусу төмөн. БШК референдумга 51 жалпыга маалымдоо каражаттарын аккредитациялаган, ошол эле учурда алардын бирден беш бөлүгү Бишкектен тышкары иштейт.

ЕККУ/ДИАУБдун алдын ала берилген сунушуна ылайык, Улуттук телерадиоберүү компаниясы (УТРК) коомдук телерадиоберүү компаниясына кайта өзгөртүүлүсү ийгиликтүү кадам болуп эсептелинет⁵⁸. Жалаң гана жарандык коомдун өкүлдөрүнөн турган, биринчи байкоочу кеңешинин 15 мүчөсү, Убактылуу Өкмөтү тарабынан дайындалат⁵⁹.

Мурунку жылдарга салыштырмалуу, ЕККУ/ДИАУБнун РБЧМ ЖМКга үгүттөө кампаниясында канайдыр бир тыюу салынган учурларды байкаган эмес. Бирок Бишкекте, Ошто жана Таласта Миссиянын бир топ маектешүүлөрү турмушта журналисттер арасында өзүн-өзү цензуралаган маселесин белгилеп кетишти. Саясатчыларга жана өкмөт өкүлдөрүнө сындын шексиз жетишпестиги, мурунку убакта жалаага кылмыш-жазалоо боюнча мыйзам негизинде өкмөт тарабынан каралган, жарым-жартылай кыянаттык кылуунун себеби болуп

⁵⁵ Адилет министрлиги менен 2010-жылдын 1-июнунда берилген маалыматтар боюнча.

⁵⁶ Ыссык-Көлдөгү жана Наарындагы байкоолор боюнча.

⁵⁷ Бишкектеги, Чүйдөгү жана Ыссык-Көлдөгү байкоолор, ошондой эле ЕККУ/ДИАУБ РБЧМ чектеринде ЖМКларга мониторинг өткөрүү топторунун маалыматтары боюнча.

⁵⁸ Убактылуу Өкмөтүнүн №28 (2010-жылдын 30-апрели) декрети.

⁵⁹ 7-июнга 59-билдирмени алган, алардын ичинен талаптарга ылайык эместиги боюнча ону макул тапкан жок. Убактылуу Өкмөттүн жана жарандардын коомунун өкүлдүктөрүнөн түзүлгөн комиссия билдирүүлөргө баа берет. Бирок бул комиссия жалаң эле консультативдик функцияны аткарат, Убактылуу Өкмөт болсо жыйынтыктоочу чечимди берет. Чечим кабыл алыныш керек, байкоочу орган болсо парламенттик шайлоого чейин түзүлүш керек.

эсептелинет. Ошого карабастан референдумду агартуу боюнча журналисттерге кандайдыр бир кысымчылык байкалган эмес.

Б. ЖМК БОЮНЧА УКУКТУК НЕГИЗДЕРИ

2007-жылдын Конституциясы эркин ой билдирүүнү негизги адам укугу катары жарыялайт⁶⁰. «Массалык маалымат каражаттары жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 1992-жылдын Мыйзамы, «Кыргыз Республикасында Коомдук телерадиоберүүнү түзүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Убактылуу Өкмөтүнүн №28 2010-жылдын 30-апрелиндеги Декрети, «Журналисттин кесиптик ишин коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 1997-жылдын Мыйзамы ЖМКнын аракетин жөнгө салуу мыйзамдары болуп эсептелинет. Кыргыз Республикасынын 1997-жылдын кылмыш-жаза кодексинде⁶¹ жалаа жоболору бар жана мамлекеттик кызматкерлерин эл алдында болгон кордоолорго тыюу салат, жаңы Конституция боюнча, адамдын ар намысын жана абийирин кордогондордон маалымат жаюу үчүн кылмыш-жазасын тартууга эч кимди куугунтукка салууга болбойт⁶².

Кыргыз Республикасынын «Референдум жөнүндө» Мыйзамы⁶³ референдум өткөрүүчү кампанияларда толук мыйзам негизин сунуштайт. Мамлекеттик көрсөтүп-уктуруучу компаниялары жарышкан топторго акысыз эфирдик убакыт берүүгө милдеттүү жана негизги убакытта тартуулашы керек (саат 20:00 – 24:00 чейин). Демилгечи топторго⁶⁴, референдумга каршы чыккан топторго, жана башка референдумдун катышучуларына ЖМКга мүмкүнчүлүктөрүн бирдей шартта түзүлүшүнүн кепилдигин камсыз кылуусу зарыл. ЖМК жеке жактарга же топторго дискриминацияланбаган негизде эфирдик убакытты жана басма аянтын сатууга укугу бар. Төлөнүүчү үгүттүн баасы бардык каршы жактарга бирдей болушу керек.

БШК 17-майда үгүттөө тартибин бекитип⁶⁵, бардыгына белгилүү бүт каршы жактарга тең шарттарды камсыз кылуу принциптерин, эфирдик убакыттын төлөмү жөнүндө ачык маалымат берүүнү, ошондой эле мамлекеттик ЖМКларды акысыз эфирдик убакытты берүүнү милдеттендирүү. БШК ушул ченемдерди сактоо көзөмөлдү жүргүзүүгө милдеттүү, эгерде ЖМК жагынан бузуулар болсо, аларды аткаруу боюнча ал укук коргоо органдарынан ылайык чараларды кабыл алууга талап кыла алат.

В. ЖМКЛАРГА ЖҮРГҮЗГӨН МОНИТОРИНГ

ЕККУ/ДИАУБнун РБЧМ ЖМКга мониторинг жүргүздүү⁶⁶. ЖМК Конституция жөнүндө маселелерди жана шайлоочуларды агартуу демилгесин терең чагылдырган. Биринчи Улуттук канал УТРК ТВ 34-процент убактысында

⁶⁰ 14-статьянын 6-пункту.

⁶¹ 127 жана 128-статьялары.

⁶² 38-статьянын 5-пункту.

⁶³ 30 жана 31-статьялары.

⁶⁴ Кыргыз Республикасынын референдуму жөнүндө» Мыйзамынын 11-статьясына ылайык, демилгечи топтор – бул референдумга жардам берген кол коюуларды жыйнаган, референдумда катышуучулардын топтору. Бул топтор, референдумду үгүттөөнү өткөрө алат.

⁶⁵ Референдумду уюштуруу жана өткөрүү маалында үгүттөөнү жүргүзүү боюнча маселелери жөнүндө БШКнын токтому (2010-жылдын 17-майы).

⁶⁶ Мониторинг мезгили – 27-майдан баштап 27-июнга чейин. Жогоруда көрсөтүлгөн телеканалдарына жана радиостанцияларына саат 18:00дөн 24:00гө чейин мониторинг жүргүзүлдү. Ошондой эле, басма сөздөргө да мониторинг жүргүзүлдү.

референдум маселелери жөнүндө маалыматтарды көрсөткөн. Башка каналдар, чыгарган маалыматтардын окшош редактордук саясатын өткөргөн («Эл ТВ», 43 - процент; «5-Канал», 41 - процент; «Пирамида», 32 - процент; «НБТ», 46- процент; «НТС», 34 - процент; УТРК Радиосу, 40 - процент; «Азаттык» радиосу, 47-процент). Ош жана Жалал-Абаддагы кагылуушуулар ЖМК референдум маселелерин берүүдөн түштүктөгү абалды берүүгө өткөн.

УТРК ТВ Конституциялык кеңешинин мүчөлөрү, жарандык коомунун өкүлдөрү жана эксперттер жаңы Конституциянын долбоорунун статьяларын талкуулоону жүргүзгөнүн, маалымат программаларына кошумчалап бир нече көрсөтүүлөрдү берди⁶⁷. 5-июндан тартып, УТРК ТВ каналында коомдук жарнама роликтери пайда болду, ал жерде Конституциянын долбоорунун статьялары экранда көрсөтүлгөн жана кыргыз, орус тилдеринде окулган. Референдум өткөрүү күнүнө чейин бир жуманын ичинде маалымат берүүчү роликтер УТРК ТВ, Эл ТВ, НБТ, УТРК Радиосу, 5-Канал жана НТС каналдары аркылуу көрсөтүлгөн. Жалпысынан, көзөмөлдөнгөн электрондук ЖМКлар шайлоочуларга маалымат берүүчү роликтерге 212-мүнөт берген, алардын көпчүлүгү бир аз гана мурун референдум күнүнө чейин колдонулган.

БШКнын агитациялык иш чараларды көрүү эрежелеринде мамлекеттик ЖМК атандаш топторго бекер эфирге чыгуу жана аянт берүүсү каралган, бирок бир дагы топ бул маселе менен кайрылган жок. 21-июндан баштап Ата Мекен партиясы гана акы төлөнүүчү референдум жөнүндө ролик телевизордон көргөздү. Токтоо үгүттөөсү ЖМКда “макул” жана “каршы” көз караштардагы дебаттарды минимумга алып келди.

Бардык электрондук ЖМКларда маалыматтарды берүүдө «макул» деген көз карашы жогору баалангандыгын, ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМ жагынан ЖМКга байкоо жүргүзүүсү көрсөттү.

Жүргүзгөн мониторингдин натыйжасында УТРК ТВ 36-процент убактысын “макул” көз карашына жана 63-процентти референдум тууралуу бейтарап маалыматтарга берген. Ошондой эле, Эл ТВ мамлекеттик телеканалы «макул» көз карашына 35-процент маалымат убактысын бөлгөн жана 65-процентти - бейтарап репортаждарга. УТРК радиостанциясы жаңылыктарда 27-процент маалыматын «макул» көз карашына арнаган жана 72-процент бейтарап репортаждарга убакытын берген. Жеке электрондук ЖМКларда дагы, алар: «5-Канал», «Пирамида», НБТ, НТС жана «Азаттык» радиосу - «Каршы» көз карашы иш жүзүндө жок болгон.

Мамлекеттик кызматкерлер тарабынан конституциянын долбоорун колдоо агитациясын жүргүзүп жаткандыгы байкалган. Телевидение жана радиодо, «макул» көз карашын, 80-процент жаңылык программаларында⁶⁸ убактылуу Өкмөт чагылдырылган. Иш жүзүндө, министрлер жаңы Конституцияны колдоого ачык сүлөгөнүн, ЖМКлар кеңири маалыматтарды жолугушуулардан жана пресс-конференциялардан алып беришкен. 24-июнда Отунбаева айымдын он мүнөттүк элге кайрылуусунда жарандарды, жаңы Конституцияга арналган референдумда, «макул» деген добуш берүүгө үгүттөгөн. Ал кайрылуу УТРК ТВ, Эл ТВ, «Пирамида», «5-Канал» жана УТРК радиосунда берилди.

Негизинен «макул» көз карашын колдогоп, байкалуучу ЖМКлар референдумду терең чагылдырды. Мамлекеттик басма сөздөрү, «Слово Кыргызстана» жана «Кыргыз Туусу» Конституциянын долбоорун жарыялаган жана референдумга, ылайыгына карап, 42 жана 50-процент бардык маалыматка арнады. «Вечерний Бишкек» жана «Дело №» жеке газеталарда Конституцияга

⁶⁷ Мисалы, «Ачык сөз», «Жаңы баштоо», «Суроолор» жана «Сынак».

⁶⁸ УТРК ТВ – 82-процент; Эл ТВ – 89-процент; «5-Канал» - 80-процент; НБТ – 57-процент; НТС – 81-процент; «Пирамида» - 71-процент; УТРК Радиосу – 82-процент; «Азаттык» Радиосу – 81-процент.

өзгөртүүлөр тууралуу сын пикир чагылдырылган. Кээ бир публикацияларда, түштүктөгү өзгөчө кырдаалга байланыштуу референдумду кийинки мөөнөткө калтыруу же токтотуу жөнүндө саясий айтууларга карабастан, ЖМКнын басма сөздөрүндө “каршы” добуш берүү чакырыгына үндөө болгон жок.

Референдум күнүнүн окуяларын көрсөтүп берүүдө, электрондук жана басма сөздөр ЖМКлары референдум өткөрүлгөн күндө үгүттөө иштерин токтотуу талаптарын аткарышты.

X. АЯЛДАРДЫН КАТЫШУУСУ

Отунбаева Роза айым башында турган Убактылуу Өкмөттө 7 улук мамлекеттик чиновник-аял, салыштырмалуу, 22 чиновник-эркек. Алардан айырмаланып үгүттөө жана коомдук турмушта, өзгөчө жарандык коомчулукта аялдар активдүү роль ойнойт. Ошондой эле, баардык деңгээлдеги референдум администрациясында аялдар көрсөтүлгөн; БШКнын түзүмүндө 38-процент, ОШКнын түзүмүндө 40-процент. ТШКнын деңгээлинде 19-процент комиссияларда аялдар башкарган. Кабарлар боюнча, УРКда да аялдардын саны жетиштүү өлчөмдө көрсөтүлгөн⁶⁹. ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМ ЖМКга жүргүзгөн мониторинги, электрондук ЖМКлар саясатчы-аялдарга 35-процент маалымат убактысынын бөлүүсүн көрсөттү. Отунбаева айымдан башка да, Убактылуу Өкмөттүн мүчөлөрүнө да Дамира Ниязалиевага, Аида Саяновага жана Элмира Ибрагимовага көңүлү бурулган.

XI. УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ

Мамлекеттин ичинде кыргыздар улуттар арасында көпчүлүктү түзөт. Алар өлкө калкынын 69,2-процентин түзөт. Башка улуттарга өзбектер (14,7-процент), орустар (8,3-процент), дунгандар (1,2-процент), уйгурлар (1-процент) жана башка улуттар (5,6-процент) кирет⁷⁰.

2007-жылдын Конституциясы улуттук азчылыктарга өздөрүнүн эне тилин, маданиятын жана салттарын сактоого укук берет. Конституция жана мыйзамдар расага, улутка, тилге жана динге карабастан адамдардын укугун жана эркиндигин коргойт.

Орус коомчулугу негизги саясий партияларга кошулуу тенденциясына ээ болсо, өзбек коомчулугу тескеринче конституциянын долбоорунда этникалык өзбек коомчулугунун коомдук жана саясий турмушта, ошондой эле коопсуздук органдарында жана укук коргоо органдарында катышуу жана өкүлчүлүктү стимулдаштыруучу атайы механизмдери жок деп нааразычылыгын билдирди⁷¹. ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМ өзбек азчылыктардын санынан маектешүүчүлөрү, жаңы Конституция 2007-жылдын Конституциясына караганда, улуттук азчылыктарга

⁶⁹ ОШКнын маалыматтарына карата, Ошто аялдардын саны 68-процентти, Чүйдө 65-процентти, Ыссык-Көлдө 53-процентти, Нарында 46-процентти жана Таласта 39-процентти түздү.

⁷⁰ 2009-жыл, Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика Комитети:

www.stat.kg/kg/part/census.html/

⁷¹ Конституциялык кеңеште өзбек коомунда 4-өкүлдөрү бар болчу. Алардын 4-сунуштарынын бири улуттук азчылыктардын укуктарынын жогорулатуусуна жардам берген. Бул сунуш, конституциянын долбоорунун киришүү пунктунун башындагы «кыргызский народ» деген сөздөрдү «народ Кыргызстана» деген сөздөргө өзгөртүү боюнча болгон.

азыраак кепилдиктерди берүүсүн божомолдогон. Ал этникалык негизде саясий партияларды түзүүгө атайын тыйюуну камтыйт⁷².

Эл аралык коомчулуктун колдосуу аркылуу жарандык коомдордун топтору Конституциянын долбоорунун 10 000 көчүрмөсүн өзбек тилинде тараткан. Бирок, референдумдун расмий материалдары кыргыз жана орус тилдеринде гана берилген. Мамлекеттик телевидениеси да Конституциянын долбоорунун статьялары экранга чыгарылып жана кыргыз, орус тилдеринде окулгандыгын, роликтерде көрсөткөн⁷³.

Референдумдун алдында түштүктө улуттар аралык мамилелери өтө саясаттыштырылган. Ош жана Жалал-Абадда күч колдонуу менен өткөн кагылышуулар адамдардын көп санда курман болгондукка жана жарандардын көчүшүнө алып келди. Коопсуздук маселелери коркунуч туудургандыктан жүрүү эркиндиги чектелди жана өз ара аракеттешүүнүн бузулушу кыргыздардын жана өзбектердин чогуу комиссия түзүмүндө иштешин жокко чыгарды. Кээ бир көрүнүктүү коомдук өзбек-ишмерлери Убактылуу Өкмөттү жана анын үгүттөсүнүн башында колдоп жаткан өкүлдөрү улуттук жек көрүүгө чакыргандыгы жана зомбулук актыларында катышкандыгы үчүн күнөөлөнүп кармалган, же куугунтукка салуудан коркуп качышты. Бул ого бетер өзбек коомчулугун референдумдан баш тартуусуна алып келди.

ХII. АРЫЗДАНУУЛАР ЖАНА АПЕЛЛЯЦИЯЛАР

2007-ж. Конституциясында жана башка мыйзамдарда мыйзамдык канаатандыруу укугу каралган⁷⁴. Шайлоо укуктары бузулган учурда референдум катышуучулары арыздануу демилгесин көтөрүүгө укуктуу. Референдумга байланыштуу талаш-тартыш юрисдикциясы референдум комиссиясынын жана соттордун ортосунда бөлүштүрүлөт. Мындай талаш-тартыштарда Жогорку Сот жогорку инстанция болуп саналат. Мыйзамдар эки канал боюнча талаш-тартыштарды кароого кепилдик берсе да, референдум өткөрүүчү комиссияларга бир багытта берилген арыздар соттун жыйынтыктоочу чечимине чейин токтотулган.

Арызданууну кароо убактысы арыздануучуга эффективдүү чараларды кабыл алууга мүмкүндүк берген. Арыздануулар бир чечимге келгенден кийин, үч күндүн ичинде берилиши керек болчу, референдум өткөрүүчү комиссиянын аракети же аракетсиздиги, арыздануу боюнча башка инстанцияларда, берилген күндөн баштап, үч күндүн ичинде каралган. Эгерде кошумча түшүндүрмөлөр керек болсо, арызданууну кароо убактысы 10-күнгө чейин узартканга мүмкүнчүлүктү берет. Референдум өткөрүү убактысында, мындай учурлар пайда болгон жок, бул ашык кечигүүлөргө келтирмек.

Мындан тышкары, мыйзамдарда ачык арызданууларды каттоо каралган эмес. Арыздануулар жана апелляциялар каралуу процедурасы ачык болушу керек, милдеттердин чегинде⁷⁵ эффективдүү чараларды кабыл алууга таасирин тийгизүү⁷⁶. Алдыңкы катардагы шайлоо тажрыйбасынын ар бир арыздануунун же

⁷² 4-статьянын 4-пункту.

⁷³ Бириккен Улуттар Уюмунун адамдардын укуктары боюнча Комитетинин №25 Жалпы эскертүүлөрү (1996-жыл), 12-пунктунда айтылат, «шайлоо боюнча маалыматтар жана материалдар азчылыктардын тилинде берилиши керек».

⁷⁴ «Укуктук негиз» бөлүмүн караңыз.

⁷⁵ 1990-жылдын Копенгагендик ЕККУнун документинин 5, 10 жана 11-пункттары.

⁷⁶ ЕККУ-нун мамлекет-катышуучуларда демократиялык шайлоолорун өткөрүү боюнча азыркы милдеттери, ЕККУ/ДИАУБ караңыз. http://www.osce.org/publications/odihr/2003/10/12345_127_en.pdf.

апелляциянын «бүт майда-чүйдөлөрүн, ошондой эле, арызданууларды жөнгө салуу органынын жана анын ыйгарым укугун» жарыялоо зарылдыгы келип чыгат⁷⁷.

БШКга референдум өткөрүүгө даярдануу убактысында, бир нече арыздануулар берилген, алардын бири да сотко берилген жок; арыздануулардын көбү, референдум өткөрүүнүн комиссиясынын түзүмүнө тиешелүү болгон. Арызданууларды кароо процедурасы жеткиликтүү ачык болгон эмес жана так өткөрүлбөгөн. Арызданууларды кароого БШКнын мүчөлөрүнүн бири жооп берген, алар БШКнын жыйланышынан тышкары каралган, көбүнчө арыздануучулардын жогунда. БШК арызданууларды кароодо керек чараларды камсыз кылган эмес, алар көбүнчө жоопсуз калтырылган же БШКнын мүчөлөрүнүн биринин ой пикирине таянган. Мындай мамиле кылуу мыйзам талаптарына ылайык эмес, бул БШКнын аракеттерини жана арызданууларды кароонун ачыктык эместигине себеп болот. Андан тышкары, ал арыздануучуларга административдик чечимдер талашуу боюнча, эффективдүү канааттандыруучу чараларга кепилдик берген эмес. Бул, ЕККУнун 1990-жылдын Копенгагендик документинин 5.10-пунктунун талабына ылайыктуу.

БШК жыйналыштарында референдум өткөрүлгөн күндө болгон бузууларга алты арыздануу каралган, алардын арасында урналарга бюллетендерди жашырын таштап коюуларга, көчмө урналарды пайдалануу менен добуш берүүдө жана шайлоо күнүндө үгүттөөнү токтотуу боюнча тартибин бузу, бул факт ийгиликтүү болуп эсептелинет. Анын натыйжасында БШК төрт шайлоо участкасындагы жыйынтыктарын жокко чыгарган⁷⁸. Комиссиянын мүчөлөрүнүн кылык-жоругуна бир арызы уасткалык комиссиясынын тизмесинен чыгарууга алып келген, жана прокуратурага кийинки тергөөгө жиберилген. Калган арыздануулар ыйгарым укуктарына ылайык келбегендигинен четке кагылган же негизделбеген.

ХШ. ЖЕРГИЛИКТҮҮ ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР

Жергиликтүү уюмдарынан референдум күнүнө чейин байкоочуларды каттоого талап кылынган эмес. Айрым байкоочулар референдум күнүнө чейин УРКнын төрагасынын атына аларды көрсөткөн уюмдардан кат сунуш кылышы керек.

Бир топ жергиликтүү уюмдар референдумдун жүрүшүнө байкоо жүргүзгөн, аны өткөрүү процессинин ачыктыгын жогорулатат. Бул уюмдарга «Демократия Коалициясы жана Жарандык Коом» (ДКЖК), 35 узак мөөнөттөгү жана 1000 кыска мөөнөттөгү байкоочуларды, «Таза шайлоо» - 720 кыска мөөнөттөгү байкоочуларды, «Кыргызстандагы Улуттар Ассамблеясы» - 579 кыска мөөнөттөгү байкоочуларды жиберешкен⁷⁹. ДКЖКнын байкоочулары жалгыз эле Ош шаарында референдумдун өтүшүнө байкоо жүргүзгөн⁸⁰.

БШК 189 эл аралык байкоочуларын аккредиттеген. Жергиликтүү же эл аралык байкоочуларга УРКнын тизмесинен чыгарууга тиешелүү, эч кандай чектөөлөр коюлган эмес.

⁷⁷ ЕККУ-нун мамлекет-катышуучуларда демократиялык шайлоолорун өткөрүү боюнча азыркы милдеттери, ЕККУ/ДИАУБ карама-каршы. http://www.osce.org/publications/odihr/2003/10/12345_127_en.pdf. 75-бет.

⁷⁸ Бишкектеги №1004, 1005, 1006, 1315 чечимдери.

⁷⁹ ДКЖЖ жана «Таза шайлоо» - бул Өкмөттүк эмес уюмдар, ушул эле убакта Кыргызстан улуттарынын Ассамблеясы» - бул Бакиев экс-Президенти менен түзүлгөн, Президенттик администрациясындагы консультативдик органы.

⁸⁰ ДКЖЖ Ош облусунда 50-байкоочуну жана Ош шаарында үч жүргүнчү топту жайгаштырган.

«Таза шайлоо» жана ДКЖК биргелешкен айтууну 28 июнда жарыялаган, андан кийин 29 июнда толук отчету даярдалган. Отчеттордо белгилендей референдум өткөрүү күнүндө байкоочулар бир топ инциденттерге күбө болушту, бирок кыйын бузуулар аз болду.

Эки ӨЭУ БШК менен кызматташта техникалык текшерүүлөрдү жүргүздү. ДКЖК 80 участкаларында шайлоочулардын тизмесин текшерди. «Интернет-саясаты үчүн жарандар демилгеси» МАС «Шайлоо» системасынын жыйынтыгын текшерди. Өкүнүчтүүсү бул, эки текшерүү кеч башталып, отчет даярдалган мезгилде жарыяланган эмес болчу.

XIV. РЕФЕРЕНДУМ КҮНҮ

Төмөнкү берилген ой мамлекет боюнча чектелүү сандагы шайлоо участкаларында жана ТРКда ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМ байкоочулары менен жүргүзүлгөн толук масштабдуу жана системалаштырылган байкоого негизделет.

Референдум күнү тынч болду. Бардык шайлоо участкалары өз убагында ачылды. Милиция, элдик дружина жана башка аскерлер менен бирдикте коопсуздук күчтөрү байкоочулар барган бардык шайлоо участкаларында турушту. Бирок алар референдум процессине киришкен жок. Кээде жергиликтүү бийликтин өкүлдөрү участкалардын ичинде жүрүштү⁸¹. Көбүнчө байкоочулар катышты, комиссияга саясий партиялар өз өкүлдөрүн аз жиберген.

Байкоочулар барган участкаларда даярдык жана участкалардын жайгашышы тийиштүү түрдө, ал эми добуш берүү процесси тартиптүү өтүп жатты. Бирок, шайлоочулардын саны шайлоо участкаларынын ичинде бирге тургандыгы жөнгө салынган эмес, ал сыя менен белгилөөнүн текшерүүсүн татаалдаткан, көп адамдын санына келтирилди, кээде шайлоочуларды билдирме формасын толтурбай эле кошумча шайлоо тизмесине киргизген⁸². Анткени бюллетендер дайыма бүктөлгөн эмес, ошондуктан кээде добуш бергендердин жообун көрүүгө мүмкүн болгон, бул добуш берүүнүн жашырын сырын бузган.

Байкагыч миссиясы барган бир нече шайлоо участкаларындагы жыйынтыктоо процесси добуш берүүгө караганда бир аз тартиби начар болду жана анча жакшы эмес уюштурулган. Участкаларда иштегендер процедураларды жетишсиз деңгелде билүүсүн далилдеди, бул көп убактарда аларды начар аткарууга келтирет. УРКтар дайыма жергиликтүү байкоочулар ордуларынан турбай отургандыгын талап кылган, буну менен жыйынтыктоо процессинде алардын мүмкүнчүлүктөрүн чектеген⁸³. «Ооба» жана «жок» деген жоопторго бюллетендерди талдоо ылдам жана ачык эмес жүргүзүлдү. Бир шайлоо участкасында «жок» деп берилген добуштар «ооба» деген добуштан урнадагы жалпы беллетендер санынан кемитүү жолу менен эсептелген. Башка учурда болсо жыйынтыктоо процессине жергиликтүү администратциясынын кызматкерлери кийлигишти. Катышкан шайлоо участкаларында бардык УРКтар протоколдорду толтурууда терминологияда макулдашкандык болбогондуктан кыйынчылыктарга кабылданышты. Бул туура эмес сандарга алып келүүсү мүмкүн. БШКнын вебсайтындагы маалыматка ылайык, бир нече шайлоо участкалары 90-дон

⁸¹ Мисалы, Жалал-Абад жана Чүй облустарында, Бишкек шаарында.

⁸² Кээде, КШТ боюнча кээ бир областарында көрсөткүч жогору болгон. Мисалы, Ыссык-Көл областынын шайлоо участкаларынын 12-проценти КШТ боюнча добуш берген шайлоочулардын 30-проценти катталды, бул процедуралардын туура болгондугу боюнча тынчсыздандырат.

⁸³ Мисалы, Чүйдө, Баткенде, Ыссык-Көлдө жана Бишкекте. Шайлоо кодексинин 18-статьянын 4-пункту, байкоочуларга аралыкта эсептерди байкоого укугун берүү боюнча кепилдикти камтыйт.

100-гө чейинки процентти каттаган⁸⁴. Катмышкан бир шайлоо участкасында УРКнын мүчөлөрү добуш берген шайлоочулардын санын «катталган шайлоочулардын саны» деген графа жазып коюшкан. Бирок мындай көрүнүштөр дайыма эле болгон эмес, мындай жыйынтыктардын тактыгы шектендирет. Бүт катышкан шайлоо участкаларында плакат өлчөмүндөгү протокол толтурулган, байкоочулар протколдорго кол коюсун суранып, аларга ишендируү көчүрмөлөрү берилген.

Катышкан ТШКда протколдорду кабыл алуу башаламан өткөрүлдү жана чаташтырууну жаратты. Көбүнчө ошон үчүн ылайыкталган жайлар жетишсиз болгон же аларга бир нече имараттардан орун берилген⁸⁵. Талас шаарынын ТШКнын МАС «Шайлоо» кабылдаманын жанында жайгашкан. Жайлардын жетишсиздиги табулция процессинин ачыктыгына начар таасирин тийгизди, андыктан байкоочуларга имараттарга кирүүгө же добуш берүү процессине байкоо жүргүзүүсүнө кыйынчылыктарды туудурду. ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМнын бир топ байкоочуларын ТШКга, башка топту МАС «Шайлоо» имаратына киргизбей коюшкан⁸⁶.

Катышкан ТШКларда УРКтун протоколдорду текшерүү процедуралары ар түрдүү болду. Үч ТШКда протоколдор калем менен толтурулган, жана сыя менен кол коюлган. МАС «Шайлоо»-го берилгенче керектүү түшүндүрмөнү белгилөөсүз цифралар компьютер аркылуу салыштырып текшерилип жана контролдук коэффициенттерин алгыча өзгөртүлгөн⁸⁷. ЕККУ/ДИАУБдун РБЧМнын байкоочулары Баткен шаарында үч протколду байкашты, алар МАС «Шайлоо»-го добуш берүүнүн жыйынтыктарын маалымат базасына киргизүүдө өзгөртүлгөн⁸⁸. Катмышкан ТШКларда плакат өлчөмүндөгү протоколдор табулция мезгилинде толтурулган эмес, Караколдук ТШК эске албаганда.

Бүт катышкан ТШКда сакчылар болгон, бирок саясий партиялар жана ички байкоочулар аз болгон.

XV. РЕФЕРЕНДУМДУН ЖЫЙЫНТЫКТАРЫН ЖАРЫЯЛОО ЖАНА РЕФЕРЕНДУМ КҮНҮНӨН КИЙИНКИ КЫРДААЛ

Референдум күнү БШК шайлоочулардын келүүсү боюнча маалыматты берип турган. Алдын ала жыйынтыктары 94-процент добуш берилген участкалардан алынган, 28 июнда БШКнын интерен-баракчасында жарыяланган. БШК кээ бир УРКлардан алынган жыйынтыктарынын протоколдорун МАС «Шайлоо» системасына жана интернетке киргизген, бул ачык-айкындыкты жана коомдун ишенимин жогорулатты.

1-июлда БШКнын акыркы жыйынтыктарына ылайык бардык шайлоочулардан «ооба» деп 90,55-процент добуш берген, келгендер 72,24-процентти түздү⁸⁹. Расмий

⁸⁴ Мисалы, Ыссык-Көл облусунда 243-шайлоо участкалардан 28-шайлоо участкасы 100-проценттик шайлоочулардын келүүсү белгиленди.

⁸⁵ Октябрь районундагы (Бишкек) жана Наарындагы ТРК.

⁸⁶ Свердлов районундагы (Бишкек) жана Наарындагы ТРК.

⁸⁷ Баткен ш., Октябрь районундагы (Бишкек) жана Алламүдүн районундагы (Чүй облусу) ТРК.

⁸⁸ ОРК №8065, 8067 жана 8076. МАС «Шайлоо» сандары менен кол коюлган протоколдорунун ичинен, жалпы катталган шайлоочулардын саны 446-азайды, ушул эле мезгилде, добуш берген шайлоочулардын саны 1361-жогорулады.

⁸⁹ БШКнын интернет-баракчасындагы жыйынтыктоочу натыйжаларына ылайык:

<http://www.shailoo.gov.kg/ru/news/svodnaya-tablica-cik-kyrgyzskoj-respubliki-po-itogam-vsenednogo-golosovaniya-na-referendume-27-iyunya-2010-goda-svodnaya-tablica-cik-kyrgyzskoj-respubliki-po-itogam-vsenednogo-golosovaniya-na-r/#more-3819>.

жыйынтыктары 2-июлда мамлекеттик «Эркин Тоо» газетасында жарыяланган⁹⁰. Отунбаева айым 3-июлда ант берүүгө келтирилген.

Референдумдун жыйынтыктары кеңири саясий спектри аркылуу кабыл алынган. «Ата Журт», «Бүтүн Кыргызстан», ККП референдумдун ачыктыгына шектенүүсүн билдирген, расмий арыздануулар берилген эмес.

27-июндун 22:00 сааттан тартып Жалал-Абад жана Ош облустарында кайрадан өзгөчө кырдаал киргизилген, анын мөөнөтү 10-августта бүтөт⁹¹.

XVII. РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

Демократиялык шайлоолор боюнча ЕККУнун милдеттемелерине жана эл аралык стандарттарына шайкеш шайлоолорду жүргүзүү жана шайлоо процессин өнүктүрүү боюнча айтылган аракеттерин колдоо максатында, төмөнкү рекомендациялар тийиштүү Кыргыз Республикасынын бийлик органдарынын, саясий партиялардын жана жарандык коомдун кароосуна сунушталат. Бардык ЕККУ/ДИАУБдун мурдагы отчетторундагы көрүнүктүү рекомендациялар каралышы тийиш. Бул рекомендациялар негиздүү болуп эсептелинет. Кыргыз Республикасынын шайлоо процессин өнүктүрүү үчүн негиз болуп эсептелинет. ЕККУ/ДИАУБ Кыргыз бийлигине шайлоо процессин мындан ары дагы жакшыртууга жардам берүүгө даяр.

A. Кыска мөөнөттүү негизги рекомендациялар

Мыйзамдардын негизи

1. Мыйзамдар, жаңы Конституциянын жоболоруна өзгөртүүлөрдү ачык-айкын киргизүүнүн максатында талаптарды сунуштайт. Бир нече мыйзам актыларынын карама-каршылыктарын чыгарып салуунун максатында, аларды бири-бирине ылайык келтирүү керек. Парламенттик шайлоонун алдында, эң керектүү өзгөртүүлөрдү гана киргизүүнү сунуштайбыз. Жаңы парламентти шайлоодон кийин гана шайлоо мыйзамдарын толук масштабдуу кайта кароо керек. Ар кандай өзгөрүүлөр ЕККУнун алдындагы милдеттерин жана башка эл аралык ченемдерин, милдеттүү түрүндө толук сактоосу керек. Негизги өзгөртүүлөр, бардык жарандарда аларды, шайлоо күнүнө чейин кароого мүмкүнчүлүгү болуш керек. Ошондой эле, ачык консультативдүү процесстин натыйжасында, өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл.

Шайлоону администрлештирүү

2. БШК коомдун ишенимдүүлүгүнө макулдугун алуу үчүн, ачык, профессионалдуу жана коллегиялдуу иш-аракетин жүргүзүшү керек. Бул принциптерди, төмөнкү деңгээлдеги комиссияларга да жөнгө салуу керек.
3. Так жана ыраттуулук комиссиянын мүчөлөрүнүн сунуштоо тартибин, саясий партиялардан гана эмес, жарандык коомдун талапкерлерине да бекитүү керек. Участкалык комиссияларынын түзүмүндөгү мүчөлөрүнүн саны участканын өлчөмүнө карата өзгөртүлүшү керек.

⁹⁰ «Референдум жөнүндө» Мыйзамынын 46-статьянын 4-пунктуна жана Убактылуу Өкмөтүнүн №20 (2010-жылдын 21-апрелиндеги) декретинин 19-статьясына ылайык, Референдумдун натыйжалары БШКнын расмий жарыялоосунун күнүнөн баштап күчүнө кирет.

⁹¹ Убактылуу Өкмөтүнүн №83 (2010-жылдын 27-июнундагы) декрети.

4. Парламенттик шайлоонун башталышына чейин, шайлоо комиссиялардын эркиндүүлүгүн күчөтүү зарыл. Мамлекеттик жана жергиликтүү бийликтин өкүлдөрүнүн шайлоо участкаларынын аймагында катышуусуна тыюуну күчөтүп, добуш берүү максатында гана катышуусу, жана добуш берүү процессине киришүүсүнө тыюу салуу.
5. БШК бүтүн чечимдерин өзүнүн интернет-баракчасында ылдам жарыялоо үчүн кепилдик бериши керек. Референдумдун жыйынтыгындай эле бат-баттан толук жыйынтыктарын ар бир шайлоо участкалары боюнча жарыялоого БШК кепилдик бериши зарыл.
6. Шайлоо өткөрүү процедуралары мыйзамдын талаптарына ылайыктуу болуш керек жана шайлоо комиссияларынын мүчөлөрүнүн даярдоого чейин түзүлүшү зарыл. Кээ бир процедураларды парламенттик шайлоого чейин айкындатып: сыя менен белгилөө, шайлоочуларды кошумча тизмелерге киргизүү эрежелери, добуш берүү сырын сактоо үчүн бюллетендерди бүктөө, бюллетендердин чындыгы жана чындыксыздыгы жөнүндө инструкциялар, так жыйынтыктардын протоколдору, көчмө урналарда бюллетендердин эсептелүүсү жана табуляция мезгилиндеги УРК протоколдорду өзгөртүү.
7. Парламенттик шайлоонун алдында, БШК шайлоо комиссияларынын түзүмүнө талапкерлерди саясий партиялардан жана жарандык коомдон сунуштоого туруктуулугун сактоо зарыл.
8. Комиссиялардын мүчөлөрүн даярдоо учурунда, референдум маалында белгиленген кемчиликтерди белгилөө зарыл. Белгилөө керектүүсүнүн негизги пунктулары: бул эсептөө жана табуляциялоо, протоколдорду түзүү, сыя менен белгилөөнү тура колдонуу жана системдүү текшерүү, байкоочулардын укуктары жана пакеттерди контролдук ачуу жолу менен колдонуу.

Шайлоочуларды каттоо жана алардын тизмеси

9. Ошол эле учурда катышуучунун бармагын белгилөө тажрыйбасы калыбына келтирилген жана бир нече жолу добуш берүү мүмкүндүктү жоюуга бир кепилдиги керек.
10. Сырттан добуш берүү боюнча тажрыйбасы кайрадан сунушталыш керек жана шайлоочуларды идентификациялоо критерийлерин кароо.
11. Жарандарды каттоонун ишенимдүү жана натыйжалуу системасын иштеп чыгуу мүмкүндүгү каралышы керек, ал шайлоочуларды каттоо үчүн негиз болуп саналат эле. Жарандык каттоону реформалоонун андан аркы прогресси шайлоочулардын тизмелеринин тууралыгына оң таасир тийгизмек. Ушул максатта анын чектеринде жарандарга тийиштүү үлгүдөгү инсандыгын тастыктоочу документтерди берүү боюнча улуттук кампания жүрүшү керек. МАС «Шайлоо» системасына шайлоочунун жаңы жашаган жерин киргизүү үчүн абалы болуш керек. Бул, ЕККУга болгон милдеттенмелерине ылайык болуп бүткүл элдик шайлоосуна келтирет⁹².

⁹² 1990-жылдын Копенгагендик ЕККУнун документинин 7.3-пункту.

12. Парламенттик шайлоолордун алдында, шайлоочулардын жашоо жерин текшерүү керек.

Саясий жана шайлоо кампаниясы

13. Саясий партиялардын жүрүш-турушу жана шайлоо процессин ачык өткөрүү, үгүттөө кампаниясынын так алпаруусу боюнча кодексти чыгаруунун мүмкүнчүлүгүн кабыл алуусун караш керек.

ЖМК

14. Кампанияларды өткөрүү эрежелерин жакшыртуу үчүн адилеттүүлүк, тең салмактуулук жана калыстык менен шайлоону көрсөтүп берүү зарыл. Шайлоо үгүт иштери жүрүп жатканда Шайлоо Кодекстин жалпыга маалымдоо каражаттарына тийиштүү жоболорунун иштешин, анын ичинде өкмөттүк же өкмөт каржылаган маалымдоо каражаттарынын жаңылыктарында талапкерлердин бирдей чагылдыруусун камсыз кылуу үчүн бейтараптуу, көзөмөлдөө органы уюштурулушу керек. Бул систематикалык түрдө жалпыга маалымдоо каражаттарына мониторинг алып барууну камтышы да мүмкүн.

15. Мамлекеттик жалпыга маалымдоо каражаттардын көз карандысыздыгын камсыз кылуу үчүн алардын коомдук маалымдоо каражаттарына айлантуу аракеттер алдыга жылышы керек. Жаңылыктарында жана болуп жаткан маселелер боюнча программаларында талапкерлер жана саясий партиялар жөнүндө бейтараптуу жана таразаланган маалыматты камсыз кылуу үчүн мамлекеттик жалпыга маалымдоо каражаттары көбүрөөк аракеттерди жасашы керек.

16. УТРК компаниясына плюрализмди жана ар тараптуулукту, бардык каршы жактарына туруктуу, объективдүү жана ак ниеттүү маалымат көрсөтүүсүн камсыз кылууга зарыл.

17. Журналисттер үчүн тренинг өткөрүү мүмкүндүгүн карап, шайлоолордун алдындагы өткөрүлгөн кампаниялардын ар түрдүү форматын шайлоочуларды маалыматтону жакшыртуу.

Жарандарды жана шайлоочуларды агартуу

18. Конституция маселелери боюнча жарандарды агартууну улантуу керек. Парламенттик шайлоонун алдында, негизги парламенттеги өкүлчүлүктүн концепцияларына жана жарандык агартуу парламенттик системадагы саясий партиялардын ролуна арналышы мүмкүн. Жарандардын агартуусун үгүттөө менен алмаштырууга болбойт.

19. Мыйзам талаптарына ылайык, шайлоочуларды сыя менен белгилөө жана бюллетендерди бүктөө, шайлоо участкаларында маалымат түрүндө илиниши керек.

Улуттук азчылыктардын катышуусу

20. Улуттук азчылыктарынын толкундандыруучу маселелери боюнча бийлик менен кеңешүүсү зарыл. Бардык партияларга жана адамдарга, улуттук таандыгына карабастан, коркунучсуз шайлоо процесстеринде ачык катышуусуна көмөк берүүсү керек.
21. Бийлик, шайлоочуларды жана жарандарды улуттук азчылыктардын тилинде, ошондой эле өзбке тилинде, маалымат менен камсыз кылуусу керек⁹³.

Арыздануулар жана апелляциялар

22. Арыздарды жана апелляцияларды туура кароо үчүн аларды жөнгө салган жоболорду терең карап чыгыш керек. Шайлоо жыйынтыгы боюнча арыздарды жогорку деңгээлдердеги сотторго тапшыруу мөөнөтүн кыскартууга аракетер жасалышы керек. Шайлоо Кодексинин жана Граждандык Процессуалдык Кодекстин шайлоого тийиштүү талаш-тартыштарды кароо мөөнөтү боюнча жоболору ичиндеги дал келишпестиктерди жок кылуу үчүн бири-бирине шайкеш келтирилиши керек.
23. Процедуралардын биримдигин кепилдөө үчүн, арызданууларды жана апелляцияларды карап чыгуу боюнча стандарттык процедураларды иштеп чыгуу жолун камсыз кылуу.
24. Арыздануулардын жана апелляциялардын карап чыгуу мөөнөтү бат жана таасирлүү болушуна көмөктөшүү керек. Бул учурда, 3-күндүк мөөнөттү 10-күнгө чейин узартуусунун мүмкүнчүлүгү кайра карап чыгуусу сунушталат.

Байкоочулар

25. Шайлоо процессинин бардык этаптарына байкоочуларга жол берүү керек, алардын катарында жыйынтыгын эсептөө жана табуляциялоо, ошондой эле МАС «Шайлоо» системасына маалымат киргизүү.
26. Жергиликтүү байкоочуларга, алардын укуктары жана милдеттери боюнча, добуш берүү процедурасы жана арызданууларды каттоо жөнүндө кошумча тренинг өтүүсү өтө пайдалуу болмок.

Добуш берүүнүн процедуралары

27. Добуш берүү процедурасын жакшыраак уюштуруп, бир мезгилде шайлоо участкагуна келген шайлоочулардын санын жөнгө салуусу зарыл. Бул сыя менен белгилөөнү так текшерүүгө мүмкүндүктү берет жана шайлоо участкаларынын ичинда процедураларды сактоого көмөктөшөт.
28. Жыйынтыктарды эсептөө жана табуляциялоо күбөлүктөр менен бекитилиши керек. Бүт эсептөө жана табуляциялардын протоколдору сыя менен толтурулушу керек, комиссиянын мүчөлөрү кол коюуга чейин. Участкалык комиссиялардын протоколдорунда ар кандай киргизүүлөр, жогорку деңгээлде киргизилген, алар түшүндүрүү тиркемеси менен бирге барышы керек. Ар бир участкасынын

⁹³ Бириккен Улуттар Уюмунун адамдардын укуктары боюнча Комитетинин №25 Жалпы эскертүүлөрү (1996-жыл), 12-пункту жана «Жарандык жана саясий укуктары жөнүндөгү Эл аралык конвенциясынын» 25-статьясы.

жыйынтыгы плакат форматындагы протоколдордо көрсөтүлгөн, алар табуляциялоо процессинде илиниши керек.

29. Коопсуздук кырдаалда бийлик шайлоо участкаларында сактоону камсыздандырды. Келечекте шайлоо процессинин коопсуздугун милиция күчтөрү гана мыйзам талаптарына ылайык камсыздандыруусу керек.

Башка рекомендациялар

Укуктук чөйрө

30. Жазасын өтөп жаткан адамдардын шайлоо укуктарынын чектөөсүн кайта карап чыгуу керек. Ар кандай шайлоо укуктарынан ажыратуу кылган кылмышына жараша болуусу керек.
31. Бийлик шайлоодо болгон жасалмалоо фактыларынын так тергөө иштерин камсыз кылышы зарыл жана өзүнүн милдеттерин мыйзам чегинде аткаруусу керек.

Шайлоону администрлештирүү

32. Шайлоо комиссияларынын түзүлүшүнө талапкерлерди көрсөтүүдө анын билимин, тажрыйбасын, улутун жана жынысын эске алуу керек. Шайлоо комиссияларга көрсөтүлгөн өкүлдөрү бардык деңгээлдеги комиссияларга, камсыз кылууда тең укуктук өкүлчүлүктө саясий партиялар жоопкерчиликти алышы керек.
33. Жергиликтүү администрациялардын имараттарынан сырткары ОШК жана ТШКларга тиешелүү имараттарды бөлүп берүү мүмкүнчүлүгүн кароосу керек.
34. МАС «Шайлоо» системасында жыйынтыктарды программалык камсыздандырууну тейлөөсүн иштеп чыгуусу көмөк көрсөтмөк.

Каттоо жана шайлоочулардын тизмеси

35. Узак мөөнөттүү мейкиндикте бийликтин шайлоочуларды каттоо процедурасын толук анализдөө жана жашаган жерине карабастан каттоо жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берүүгө сунуштайт. Шайлоочулардын тизмесинде жеке идентификациялык номерин көрсөтүлүшү керек, өлкөнүн бардык аймактарында шайлоочуларды каттосун текшерүү мүмкүнчүлүгүн түзөт жана эки жолку каттоодон сактайт.

Саясат жана шайлоо кампаниясы

36. Аралаш парламенттик система ийгиликтүү ишке ашырылышы үчүн саясий партиялардын күчтөнүшүнө ылайыктуу чараларды көрүшү зарыл. Бул чараларга партиялардын өнүгүү программалары, ички түзүлүшү жана партиялык платформаларын бекемдештирүүсү кирет.

ЖМК

37. ЖМКны мониторинг жүргүзүү үчүн мыйзам талаптарын жана БШКнын шайлоо алдындагы үгүттө токтомдорун аткаруу үчүн байкоочу органдын түзүлүшүнүн мүмкүнчүлүгүн кароо. Бул көз карандысыз орган, же БШКнын чегинде түзүлгөн, бузууларды натыйжалуу аныктоо максатында, ЖМК көзөмөлдө компонентин киргизүү сунушталат.
38. Жаңы Конституцияга ылайыкка келтирүү максатында, ЖМКга тиешелүү мыйзамдарга өзгөртүүлөрдү киргизүү керек. Мисалы, жалаа боюнча арыздануулар жаны Конституциянын 38-статьянын 5-пунктуна дал келбейт. Жалаага болгон кылмыш-жаза жоопкерчилиги алып салуусу журналисттер тарбынан ишенимди жогорулатмак⁹⁴.

Улуттук азчылыктардын катышуусу

39. Ар бир мыйзамдын өзгөртүүлөрү атайын чаралар аркылуу киргизилип, улуттук азчылыктарга тең укуктарына жана эркиндиктерине кепилдик берүүсү, ошондой эле мамлекеттик иш чараларда алардын катышуусу тийиш⁹⁵.

⁹⁴ Карасаңыз болот: http://www.osce.org/documents/rfm/2002/12/190_en.pdf.

⁹⁵ 1990-жылдын Копенгагендик ЕККУнун документинин 31 жана 35-пункттары.

ТИРКЕМЕ: ЖЫЙЫНТЫКТООЧУ НАТЫЙЖАЛАР⁹⁶

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН РЕФЕРЕНДУМУ (ЖАЛПЫ ЭЛДИК
 ДОБУШ БЕРҮҮ) ЖӨНҮНДӨ
 2010-жылдын 27-июну
 КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН РЕФЕРЕНДУМ НАТЫЙЖАЛАРЫ
 ЖӨНҮНДӨ БШКнын ПРОТОКОЛУ**

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын бекитүү маселелери боюнча референдумду өткөрүү жөнүндө жана «Кыргыз Республикасынын Конституциясын колдонууга киргизүү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын натыйжаларын табуляциялоолугуна ылайык, БШК токтом кылат:

1	Шайлоо бүтүү учурундагы, катышуучулардын тизмесине киргизилген шайлоочулардын жалпы саны	2	5	0	4	8	1	2
1a	Кошумча катышуучулардын тизмесиндеги шайлоочулардын саны	0	2	1	1	8	7	5
2	УРК менен алынган бюллетендердин саны	2	7	6	4	7	3	6
3	Мөөнөтүнөн мурда шайлаган шайлоочуларга берилген бюллетендердин саны	0	0	1	3	5	2	8
4	Референдум күнүндө шайлаган шайлоочуларга берилген бюллетендердин саны	1	8	6	8	7	5	8
5	Көчмө урнанын жардамы аркылуу, референдум күнүндө шайлоочуларга берилген бюллетендердин саны	0	0	8	0	5	5	1
6	Бюллетендерди алган жарандардын саны	1	9	6	2	8	3	7
7	Берилбей калган бюллетендердин саны	0	8	0	1	8	6	9
8	Шайлоо үчүн көчмө урналардагы бюллетендердин саны	0	0	8	0	5	5	1
9	Шайлоо үчүн стационардык урналардагы бюллетендердин саны	1	8	8	2	2	5	3
10	Күчүнө кирген бюллетендердин саны	1	9	3	5	7	1	2
11	Күчүнө кирбеген бюллетендердин саны	0	0	2	7	0	9	2

⁹⁶ БШК менен жарыяланган, референдум натыйжаларынын протоколунун расмий эмес которулушу.

12	Шайлоодо катышкан жалпы жарандардын саны	1	9	6	2	8	0	4
13	Референдумга коюлган суроолор							
	«Кыргыз Республикасынын Конституциясын жана «Кыргыз Республикасынын Конституциясын колдонууга киргизүү жөнүндө» Мыйзамын» бекитүү, алардын долбоорлору референдумга Убактылуу Өкмөтү тарабынан киргизилген							
1	«Макул» деп добуш бергендердин саны	1	7	7	7	3	3	9
2	«Каршы» деп добуш бергендердин саны	0	1	5	8	3	7	3
14	УРКларга берилген сырттан добуш бергендердин малымкаттардын саны	0	0	1	6	9	2	9
14a	Сырттан добуш бергендердин малымкаттары боюнча шайлоочулардын саны	0	0	0	0	2	8	8
14b	Референдум күнүнө чейин сырттан добуш бергендердин малымкаттары боюнча шайлоочулардын саны	0	0	0	1	7	0	8
14c	Сырттан добуш бергендердин иштетилбеген малымкаттарынын саны	0	0	1	5	2	2	1
15	Жоготулган бюллетендердин саны	0	0	0	0	0	3	0
16	Берилген бюллетендерден ашык бюллетендердин саны	0	0	0	0	0	0	0

Арыздануулар (апелляциялар), юридикалык жана башка документтери протоколго тиркелет:

- Арыздануулар (апелляциялар), «Демократия жана Жарандык коому үчүн» Коалициясынын өкүлдөрүнөн – 4 арыздануулар
- Арыздануулар (апелляциялар), жарандардан – 3 арыздануулар.

«Кыргыз Республикасынын Референдуму жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 45-статьясына ылайык, БШК **референдумдун өтүшү** боюнча чечимин кабыл алды:

Кыргыз Республикасынын Убактылуу Өкмөтү менен референдумга сунушталган «Кыргыз Республикасынын Конституциясын жана «Кыргыз Республикасынын Конституциясын колдонууга киргизүү жөнүндө» Мыйзамын өткөрүү боюнча» долбоорлорун **бекитүү**.

БШК төрагасы
 КР БШК мүчөлөрү
 Абдыкалыкова А.Ж.
 Алымбекова Г.Т.
 Баялинов А.Ж.
 Ырыскулбеков Е.Б.
 Ли А.С.
 Скрипкина Г.А.

А. Сариев

Акматов Ж.А.
 Бабанова Ж.Б.
 Жанжалбеков М.Ж.
 Консунский М.А.
 Мамараймов А.М.
 Шерипов Н.Т.

ЕККУ/ДИАУБ ЖӨНҮНДӨ МААЛЫМАТ

Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюро (ЕККУ/ДИАУБ) мүчө-мамлекеттерге «адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук урматтоону камсыздоого, мыйзам үстөмдүгүн сактоого, демократиялык принциптерди колдоого, демократиялык институттарды курууга, бекемдөөгө жана коргоого, ошондой эле бүткүл коомдун масштабында чыдамдуулукту өнүктүрүүгө» көмөк көрсөтүүгө багытталган. (Документ Хельсинки саммитинин документтери, 1992-жыл). Бул ЕККУнун адамзаттык өлчөмү болуп саналат.

Варшавада (Польша) жайгашкан ЕККУ/ДИАУБ «Эркин шайлоолор боюнча бюро» деген аталыш менен 1990-жылы Париж саммитинде негизделип жана өз ишин 1991-жылдын май айында баштаган, бир жыл өткөн соң Бюронун аталышы анын мандатынын кеңейишине байланыштуу өзгөрүп, ага адам укуктары Жана демократташтыруу кирген. Бүгүнкү күндө Бюронун штатында 130дан ашуун адистер бар.

ЕККУ/ДИАУБ **шайлоолорго байкоо** жүргүзүү жагынан Европадагы алдыңкы уюм болуп саналат, жыл сайын Бюро демократиялык шайлоолорду өткөрүү жана улуттук мыйзамдар боюнча ЕККУнун чектериндеги милдеттенмелер башка эл аралык стандарттарга ылайык келүү предметине ЕККУ регионундагы шайлоолорго баа берүү үчүн миндеген байкоочуларды жиберүүнү уюштурат жана координациялайт. Анын уникалдуу методикасы шайлоо процессинин бардык жагдайларын тереңдетилген талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Көмөк көрсөтүү боюнча долбоорлорду ишке ашыруу аркылуу ЕККУ/ДИАУБ катышуучу мамлекеттерге шайлоо инфраструктурасын жакшыртууга жардамдашат.

Демократиялаштыруу боюнча бюронун ишмердиги төмөнкүдөй тармактарды камтыйт: мыйзамдын үстөмдүгү, мыйзамдар, демократиялык башкаруу, миграция жана эркин жүрүү жана гендердик теңчилик чөйрөсүндө колдоо көрсөтүү. Жыл сайын ЕККУ/ДИАУБ демократиялык структураларды өнүктүрүү боюнча бир катар максаттуу программаларды ишке ашырат.

ЕККУ/ДИАУБ, катышуучу мамлекеттерге алар ЕККУнун адамзаттык өлчөм жагында кабыл алынган адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин бекемдөө жана коргоо боюнча алардын милдеттенмелерин аткарууга көмөк көрсөтөт. Буга кызматташтыкты стимулдоо, потенциалды өнүктүрүү максатында өнөктөрдүн кеңири чөйрөсү менен биргелешкен иштин аркасында жетишилет жана терроризмге каршы күрөшүү шарттарында адам укуктарын сактоо, жаш адамдарды сатуу курмандыктарынын укуктарын коргоону күчөтүү, адам укуктары жагында окутуу жана даярдоо, Адам укуктарын сактоого мониторинг жүргүзүү жана отчет түзүү, ошондой эле аялдардын укуктары жана алардын коопсуздугу сыяктуу тематикалык тармактарда тажрыйба бөлүшөт.

Толеранттуулук үчүн жана басмырлоого каршы күрөшүүнүн чектеринде ЕККУ/ДИАУБ катышуучу-мамлекеттерге жек көрүүнүн негизинде кылмыштарга, расизмдин чыгышына, ксенофобияга, антисемитизмге жана башкаларга каршы күрөштү активдештирүүгө колдоо көрсөтөт. Чыдамдуулукту жана басмырлабаган мамилени камсыздоо боюнча ЕККУ/ДИАУБдун ишмердиги төмөнкүдөй тармактарга топтоштурулган: мыйзамдар, мыйзамдарды аткарууга ылайык келтирүү боюнча окутуу, мониторинг жүргүзүү, отчетторду даярдоо жана жек көрүүнүн негизинде кылмыштарга жана чыр-чатактарга жооп берүү реакциясын жөнгө салуу, ошондой эле чыдамкайлыкты, урматтоону жана өз ара түшүнүүнү кубаттоо боюнча агартуу иш-чаралары.

ЕККУ/ДИАУБ катышуучу мамлекеттерге **рома жана синти** элдүүлүк жагындагы алардын саясатынын маселелери боюнча консультация берет. Бюро рома жана синти коомдоштугунун потенциалын жана өз ара аракетин өнүктүрүүгө, рома

Бул отчеттун англис тилиндеги версиясы жалгыз расмий документ болуп саналат

жана синти өкүлдөрү бийлик органдарына катышуусуна көмөктөшөт. ДИАУБдун бардык иш-чаралары ЕККУга катышуучу мамлекеттер, ЕККУ институттары жана талаа миссиялары, ошондой эле башка эл аралык уюмдар менен тыгыз координацияда жана кызматташтыкта жүргүзүлөт.

Интернет тармагындагы ДИАУБ сайтынан кошумча маалыматтарды алууга болот (www.osce.org/odihr).